

พัฒนาการแบบองค์รวม ของเด็กไทยฯ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

พัฒนาการแบบองค์รวม ของเด็กไทย*

≈ * ≈

- ๑ -

ความสับสนที่ต้องสะสาง

คณะนักวิจัย: คณะนักวิจัยกำลังพัฒนาเครื่องมือวิจัยพัฒนาการเด็กแบบองค์รวมทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์-จิตใจ สังคมและจริยธรรม จึงขอกราบনমসকলখোঁคำแนะนำหลักทางพระพุทธรศาสนาที่จะนำมาใช้พัฒนาเครื่องมือวิจัยโดยเฉพาะพัฒนาการด้านอารมณ์และจริยธรรม รวมทั้งขอคำแนะนำในการบัญญัติศัพท์ภาษาไทยของคำว่า EQ จากท่านเจ้าคุณอาจารย์ด้วย

พระธรรมปิฎก: เรื่อง EQ ซึ่งเกี่ยวกับอารมณ์ และเมื่อก็คุ้นหมอโยงไปที่จริยธรรม ทำให้นึกถึงปัญหาเรื่องศัพท์ คือเรื่องถ้อยคำสื่อความหมาย หรือเรื่อง concept ต่างๆ ซึ่งเป็นตัวสำคัญเริ่มแรก ถ้าเราไม่ชัดในเรื่องนี้ ความสับสนและปัญหาต่างๆ ก็เกิดขึ้น ทำให้เป็นอุปสรรคขัดขวางการที่จะพัฒนาความรู้ เพราะพื้นฐานของเรื่องไม่ชัด เราจึงเสียเปรียบเมืองฝรั่ง เพราะถ้อยคำอย่างนี้เป็นคำศัพท์ที่เขาใช้และเราเอามา

ขั้นที่ ๑ ศัพท์ของเขาเราก็ยังไม่ชัด

ขั้นที่ ๒ เมื่อเราเอามาบัญญัติเป็นภาษาไทย ศัพท์บัญญัติใหม่บางศัพท์ไปติดกับศัพท์เก่า ทำให้เรายังสับสน

* พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต) บรรยายในการตอบคำถามของคณะนักวิจัยโครงการ “พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทยฯ” และโครงการวิจัยระยะยาวในเด็กไทย ที่วัดญาณเวศกวัน ๑๕ กันยายน ๒๕๔๓

จริยธรรมตะวันตก - จริยธรรมไทย - จริยธรรมพุทธ?

ยกตัวอย่างคำว่า “จริยธรรม” เป็นคำสำคัญที่เกิดความสับสนมาก เราพยายามบัญญัติคำนี้ขึ้นมาสำหรับคำว่า “ethic”

แต่คำว่า “จริยธรรม” เป็นคำที่มีรากมาจากคำเดิมที่เป็นภาษาบาลี-สันสกฤต ซึ่งมีคำศัพท์นี้ใช้อยู่ก่อนแล้ว แต่ใช้ในความหมายไม่ตรงกัน เราก็ต้องทำความเข้าใจกันอีกว่า จะเอาความหมายแคไหน เช่นต้องระบุลงไปว่าในกรณีนี้จะพูดถึง “จริยธรรม” ในความหมายแบบ “ethic” ของตะวันตก ถ้าไม่ตกลงกันให้ชัดเจน จะกลับยิ่งสับสนใหญ่

ศัพท์เดิมในบาลี-สันสกฤตไม่มีจริยธรรมเต็มๆ มีแต่ “จริย” หรือมีคำที่สลับลำดับเป็น “ธรรมจริยา” เป็นต้น

เมื่อเราบัญญัติคำว่าจริยธรรมขึ้นมาใหม่ ความหมายก็ต่างออกไปอีกอย่างหนึ่ง ทำให้เกิดความซับซ้อนมากขึ้นในภาษาไทย ซึ่งถ้าไม่ทำให้ชัดเจน ความซับซ้อนนั้นก็กลายเป็นความสับสน เมื่อสับสนแล้วก็ทำให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องที่จะพูดถึงทั้งหมด พลอยพวามั่วคลุ้มเครือไปด้วย จึงเป็นเรื่องที่เรียกว่าเราเสียเปรียบมากในด้านคำศัพท์ หรือเรื่อง concept

ดังนั้น จะต้องแก้ปัญหาเรื่องนี้ให้สำเร็จ ต้องตกลงกันให้ชัดว่าจะเอาอย่างไร เช่นจะใช้ศัพท์นั้นๆ ในความหมายของใคร จะเอาแนวคิดตะวันตกเป็นหลัก หรือจะยืนอยู่บนพื้นฐานของเราเอง แล้วเอาของเขามาเป็นตัวเทียบ โดยยึดของเราเองเป็นหลัก

จุดเริ่มแนวคิด พัฒนาเด็กสี่ด้าน - พัฒนาเด็กแบบองค์รวม

ขอยกตัวอย่างเรื่อง “การพัฒนาเด็ก” ที่เราบอกว่า ด้านกาย ด้านจิตใจ ด้านอารมณ์ ด้านสังคม ความจริงความหมายเดิมก็เป็นแนวคิดทางการศึกษาของสำนักที่ต้องการพัฒนาเด็กแบบองค์รวมเหมือนกัน แต่เขาแยกอย่างนี้เพื่อความสะดวกในการประเมิน หรือเขาเองก็อาจจะยังไม่ชัดเจน แต่เขาก็เรียกว่าเป็น development of the whole child

แนวคิดการศึกษาแบบนี้มาจาก progressive education ที่มี จอห์น

ดิวอี้ เป็นตัวชูโรง คือเป็นคนสำคัญในแนวคิดนี้

ยังจำได้ว่าประมาณปี ๒๕๐๐ เศษๆ ช่วงนั้นกำลังเรียนอยู่ แนวคิดนี้กำลังเฟื่องมาก ตอนนั้นทางวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตรเรียกเขาว่า จอห์น ดุย เขามีชื่อเสียงมาก จอห์น ดิวอี้ หรือจอห์น ดุย เกิดปี ค.ศ. ๑๘๕๙ ลันชีวิตในปี ๑๙๕๒ เป็นคนสำคัญที่ทำให้เกิดแนวคิด progressive education ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือเป็น child-centered education.

Child-centered education นี้ จอห์น ดิวอี้ ทำให้เป็นที่นิยมกว้างขวาง (จุดเริ่มของความคิดคือรูสโซ ต่อด้วยเปสตาลอชซี) โดยมีแนวคิดว่ามี development of the whole child “พัฒนาเด็กทั้งคน” ที่ว่าทั้งคนนั้นแยกเป็น ๔ ด้าน คือ

Physical

Mental

Emotional

Social

แปลกันมาว่า ด้านกาย ด้านจิตใจ ด้านอารมณ์ และด้านสังคม ขอยกมาเป็นตัวอย่างที่จะอธิบายให้เห็นว่า เรามีความสับสนอย่างไร แม้แต่ศัพท์ของฝรั่งที่เอามาใช้เราก็ยังสับสนจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ เลยวนอยู่ ก้าวไปไหนไม่ได้

child-centered กับ subject-centered ลงตัวหรือหันไปหันมา

เรื่อง development หรือพัฒนาการ ๔ ด้านนี้ เฟื่องมาในอเมริกาหลายปีก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ จนกระทั่งในระยะ พ.ศ. ๒๕๐๐ เศษ แนวคิด child-centered education ก็มาเฟื่องในเมืองไทย

ขณะที่ไทยกำลังเฟื่อง child-centered education ในอเมริกาก็ตกต่ำลง เพราะวารัลเซียส่งสปุตนิก ขึ้นไปในปี ๑๙๕๗ คือ พ.ศ. ๒๕๐๐ นั้น ถือว่ามีชัยชนะด้านอวกาศ อเมริกาหดหู่ใจ ก็หันมาโทษ child-centered education ว่าเป็นตัวการทำให้เด็กอ่อน ทั้งอ่อนวิชาและอ่อนแอ คือ อ่อนทางกำลังสมอง และอ่อนแอทางบุคลิกทั่วไป อเมริกาก็เลยหันกลับไปเน้น

subject-centered และ teacher-centered education เป็นเวลานาน

จนถึงปี ๑๙๘๐ กว่า อเมริกาก็พลิกกลับอีกทีว่า subject-centered และ teacher-centered education ทำให้เด็กแปลกแยก เบื่อหน่าย จิตใจไม่ดี ไม่มีความสุข แนวโน้มตกลับมาใช้ child-centered education อีก

เรื่องนี้เราต้องคิดให้ตีเหมือนกัน ฝรั่งเจ้าของความคิดเอง เต็มใจ child-centered education เต็มใจ subject-centered และ teacher-centered education แกว่งไปแกว่งมาอยู่ในวงจร เราต้องดูให้ชัดว่าอย่างไรไหนมีข้อดีข้อเสียอย่างไร สองอย่างนั้นเป็นเพียงสุดโต่งหรือเปล่า จะมีการศึกษาที่เหมาะสม พอดีจริงๆ ไหม

child-centered education นั้นตรงตามหลักแนวว่า เด็กเป็นศูนย์กลาง เพราะเด็กคือคนเรียน เป็นเรื่องการศึกษาของเด็ก ก็ต้องให้ความสำคัญกับเด็ก นี่คือนิ่งที่แน่นอน แต่ child-centered education กับ subject-centered และ teacher-centered education เวลาเอาจริงแนวคิดเป็นอย่างไร ปัญหาอยู่ที่แนวคิดที่เป็นรายละเอียดลงไป

mental = intellectual คือทางปัญญา โฉนจึงแปลว่าทางจิตใจ

แนวคิด progressive education ที่เชิดชู child-centered education นี้ ได้พูดถึง development ๔ ด้าน ซึ่งเวลาแปลเป็นไทยก็ยังสับสนกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน

Physical development : พัฒนาการทางกาย มีความหมายง่ายๆ ก็คือพัฒนาการด้านสุขภาพ ให้มีร่างกายแข็งแรง เป็นต้น

แต่พัฒนาการด้านจิตใจและด้านอารมณ์ เป็นปัญหา คือเราแปล mental ว่าทางจิตใจ แปล emotional ว่าทางอารมณ์ ศัพท์เหล่านี้ กลายเป็นถ้อยคำที่มีความหมายพราไปหมด

แท้จริงนั้น mental เมื่อมาคู่กับ emotional ในภาษาอังกฤษ mental หมายถึง intellectual เราจะเจอว่า ในชุดพัฒนาการ ๔ ด้าน สองศัพท์นี้เป็น alternative term คือเขาไม่ได้ใช้คงที่อย่างเดียว

ส่วนมากในภาษาอังกฤษ เขาใช้ physical, mental, emotional, social แต่บางที่เขาเอา intellectual มาแทน mental เป็น physical, intellectual, emotional, social ซึ่งในภาษาอังกฤษถือเป็นธรรมดา เพราะ mental เป็นศัพท์คลุมเครือของฝรั่ง

mind หมายถึงจิตใจ ซึ่งไม่ชัด ได้ทั้งด้านความคิด หรือสมอง และด้านความรู้สึกที่เราใช้ว่าอารมณ์

บางครั้งถ้าต้องการแยก ฝรั่งเอา mind ไปใช้ทางสมอง ทางความคิด แล้วก็เอา emotion มาใช้ด้าน “ความรู้สึก” ที่เราเรียกว่า “จิตใจ” เหมือน head กับ heart คือหัวคิดกับหัวใจ เป็นการเอาศัพท์รูปธรรมมาใช้แทน

รวมความก็คือ mental เป็นศัพท์ที่ทำให้เราสับสน เราไปแปล mental ว่าจิตใจ แล้วแปล emotional ว่าอารมณ์ ก็เลยไม่ไปไหน มันก็อยู่ที่เดียวกัน emotional ด้านอารมณ์ก็เรื่องของจิตใจ

แต่ที่จริง mental ในที่นี้เขาหมายถึงทางปัญญา คือ intellectual ยิ่งกว่านั้น คำว่าอารมณ์ในภาษาไทย ซึ่งเอามาจากภาษาบาลีก็เพี้ยนไปก่อนชั้นหนึ่งแล้ว

“อารมณ์” ในภาษาบาลีเดิมหมายถึงสิ่งที่เรารับรู้ คือประสบการณ์ต่างๆ สิ่งที่เราเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส เรียกว่าอารมณ์ เช่น รูป ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “รูปอารมณ์” เสียง ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “สัทอารมณ์” กลิ่น ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “คันธอารมณ์” รส ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “รสอารมณ์” สิ่งสัมผัสผิวกาย ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “โผฏฐัพพอารมณ์” สิ่งที่เราทราบดีในใจ หรือนึกคิด ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “ธรรมอารมณ์”

คำว่า “อารมณ์” ที่ใช้กันในภาษาไทยมีความหมายเพี้ยนมาเป็นเรื่องของความรู้สึก

ความหมายที่เพี้ยนไปนี้ คงจะเกิดจากความสับสนตรงที่เรามองแค่ “ธรรมอารมณ์” ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ใจรู้หรือนึกคิด ซึ่งมีทุกอย่าง รวมทั้งความรู้สึก คำว่าอารมณ์ที่ใช้ในภาษาไทย ก็เลยตรงกับภาษาอังกฤษว่า emotion

พอไปใช้เป็น technical term เอาไปคู่กับศัพท์เดิม ก็เลยเพี้ยน

ความหมายไปกันไม่ได้เลย อารมณ์ของพระหมายถึงสิ่งที่เรารับรู้ แม่แต่่มองเห็นเครื่องเทพ บอกว่าเทพนั้นเป็นอารมณ์ของตา เราก็ลึบสน

คำสื่อสารบริหารจัดการให้ชัด มิฉะนั้นการพัฒนาไม่มีทางแข่งขัน

ต่อมาตอนนี้ วันหนึ่งฟังวิทยุ มีเสียงพูดออกมาบอกว่าให้เด็กมีพัฒนาการทางด้านกาย จิตใจ อารมณ์ สติปัญญา และสังคม ก็คิดว่านี่คือเติมปัญญาเข้ามา รวมเป็น ๕ แสดงว่าเรานึกว่ามันขาด ของฝรั่งมีอยู่แล้ว ๔ อย่าง แต่เขาใช้ mental บ้าง intellectual บ้าง เป็น alternative term กันอยู่ คราวนี้เท่ากับว่าของเราที่แปลว่ามีศัพท์เกิน คือ จิตใจ กับอารมณ์ โดยแยกเป็น ๒ อย่าง แล้วยังแถมสติปัญญา เพราะนึกว่าขาด

ที่จริงนั้น ไม่ต้องเติมหรอก เพราะจิตใจกับอารมณ์คืออันเดียวกัน จะเลือกอันใดก็เลือกสักอย่าง แล้วปัญญาก็อยู่ใน ๔ ข้อนั้นแล้ว คือ mental ในที่นี้ ต้องแปลว่าปัญญา จะแปลว่าจิตใจไม่ได้ เพราะ mental ในที่นี้หมายถึง intellectual

นี่เป็นตัวอย่างของความลึบสน ความไม่ชัดเจนในเรื่องคำศัพท์ หรือเรื่อง concept แค่อำนาจพัฒนาการ ๔ ด้านเข้ามาเมืองไทย ๔๐-๕๐ ปีแล้ว จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ ก็พูดตามๆ กันไปอย่างนั้นเอง เอาเป็นแก่นสารจริงจังไม่ได้ เป็นตัวอย่างของการที่เราไปเอาศัพท์ของเขามา แต่เราไม่ชัด แล้วทำให้การพิจารณาเรื่องราวต่างๆ เกิดความบกพร่อง พร่ามัว ไม่ชัดเจน

ถ้าปล่อยให้เป็นกันอยู่อย่างนี้ จะเอาดีทางวิชาการได้ยาก และจะห่างไกลจากการมีชัยชนะทางปัญญา

เรื่องที่บรรยายต่อไปนี่ ถึงแม้จะใช้คำว่า “อารมณ์” โดยอนุโลมไปตามความหมายที่ใช้กันทั่วไป แต่ก็ขอให้รู้ตระหนักถึงความหมายที่แท้จริงไปพร้อมกันด้วย

- ๒ -

มีใช้เพียงศึกษาตลอดชีวิต แต่ชีวิตคือการศึกษา

จริยธรรมแค่ไหนแน่:

การดำเนินชีวิตที่ดี VS พฤติกรรมที่พึงประสงค์ในสังคม

หันกลับมาพิจารณาคำว่าจริยธรรมกันอีก ลองมาดูในความหมายทางธรรม **จริยธรรม** เป็นเรื่องใหญ่ ซึ่งขอแปลว่าเรื่องของ การดำเนินชีวิต

การดำเนินชีวิตนี้ หมายถึงเรื่องของชีวิตที่เป็นอยู่ทั้งหมด ถ้าพูดตามหลักพุทธศาสนา ก็หมายถึง

๑. เรื่องความสัมพันธ์กับโลกภายนอกด้วยกาย วาจา และด้วยอินทรีย์ต่างๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย: การเห็น การได้ยิน ฯลฯ แยกออกไป คือความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุอย่างหนึ่ง ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างหนึ่ง

๒. เรื่องของจิตใจ

๓. เรื่องของปัญญา ความรู้ ความคิด

ทั้งหมดนี้เป็นส่วนประกอบแห่งการดำเนินชีวิตของเรา ซึ่งจะแยกจากกันไม่ได้ รวมทั้งหมดนี้แหละเป็น “จริย”

ฉะนั้น “จริย” คือการดำเนินชีวิตของเราทั้งหมด ซึ่งมีเรื่องของ

๑) พฤติกรรมทางกายวาจา และการใช้อินทรีย์ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

๒) จิตใจของเรา ซึ่งมีเจตจำนง ความตั้งใจ แรงจูงใจที่จะทำให้เรามีพฤติกรรมสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างไร ภาวะและคุณสมบัติต่างๆ ของจิตใจนั้น

๓) ปัญญา ความรู้ ซึ่งเป็นตัวชี้ทางให้เราจะสัมพันธ์อย่างไรจึงจะได้ผล และเป็นตัวจำกัดขอบเขตว่าเราจะสัมพันธ์กับอะไร จะใช้พฤติกรรมได้

แคไหนด เรามีปัญญา มีความรู้แคไหน เราก็ใช้พฤติกรรมได้ในขอบเขตนั้น ถ้าเราขยายปัญญาความรู้ออกไป เราก็มีพฤติกรรมที่ซับซ้อน และได้ผลดียิ่งขึ้น

เรื่อง พฤติกรรมทางกาย-วาจา การสื่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วยอินทรีย์ต่างๆ เรื่องจิตใจ เจตจำนง ความตั้งใจ แรงจูงใจ ภาวะจิตใจ และปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ ทั้งหมดนี้เป็นส่วนประกอบของการดำเนินชีวิตที่ไม่สามารถแยกจากกันได้ คือมันทำงานร่วมกัน และเป็นปัจจัยแก่กัน รวมทั้งหมดเรียกว่า “จริย”

แต่เรามักบัญญัติคำว่าจริยธรรม ให้หมายถึง ethic ก็เลยไปเน้นเรื่องพฤติกรรมในสังคมเป็นส่วนใหญ่ เพราะ ethic ของฝรั่งเน้นเรื่องพฤติกรรมในสังคม คือ “ศีล” นั่นเอง

ถ้าจะแปลให้ถูก ethic ต้องแปลว่าศีล ลองไปสำรวจดูในวงการพุทธศาสนานอกประเทศไทย ที่เขาไม่มารู้เรื่องกับเราด้วย แล้วดูว่าพวกต่างประเทศเขาแปล ethic เป็นภาษาบาลีว่าอย่างไร ก็จะพบว่าชาวพุทธด้วยกันในต่างประเทศ เขาแปล “ethic” ว่า “ศีล” ชัดเลย

นี่คือปัญหาในเรื่องความเข้าใจเกี่ยวกับศัพท์ หรือเรื่อง concept ต่างๆ ที่ทำให้สับสน

อารมณ์เป็นองค์รวมในจริยธรรม

เมื่อว่ากันตามหลักที่แท้ “อารมณ์” ตามความหมายที่ใช้กันในปัจจุบันนี้ก็ไม่ได้ไปไหนเลย อารมณ์คือความรู้สึกต่างๆ ก็อยู่ในจริยธรรม คือตามศัพท์เดิม อารมณ์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของจริยธรรมในด้านจิตใจ ซึ่งเป็นปัจจัยต่อกันกับพฤติกรรม เช่น เมื่อเรามีความรู้สึกอย่างไร มันก็มาปรุงแต่งให้เรามีพฤติกรรมไปตามความรู้สึกอย่างนั้นๆ

อารมณ์/ความรู้สึกนี้ก็เกี่ยวข้องกันกับปัญญา เช่น เมื่อสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ เราไปเห็นเขาหน้าบึ้ง พูดไม่ดี ถ้าเราไม่มีปัญญา เราก็เกิดความรู้สึก/อารมณ์ไม่ดี โกรธ แต่ถ้าเรามีปัญญา รู้จักคิดพิจารณา ก็รู้จักมองว่า คนนี้เขาอาจจะไม่สบายใจ เขาอาจจะถูกคุณแม่ดุด่า ฯลฯ นี่คือการมีปัญญามาทำงาน

พอมีความรู้ เข้าใจ มีความคิดขึ้นมาว่า เขาอาจมีปัญหา แทนที่เราจะโกรธ ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกสงสารเห็นใจ เปลี่ยนจากโกรธเป็นสงสาร ปัญญาจะพลิกสภาพจิตหรืออารมณ์ได้ทันที

ฉะนั้น เราจึงพัฒนาปัญญาขึ้นมาแก้ไขปรับเปลี่ยนตลอดจนปลดปล่อยอารมณ์หรือสภาพจิต อย่างน้อยทำให้เป็นอารมณ์บวก

ความสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กัน ระหว่างพฤติกรรม จิตใจ/อารมณ์ และปัญญา อย่างนี้ เป็นเรื่องของชีวิตของเรา คือเป็นกระบวนการดำเนินชีวิต

จริยธรรม หรือการดำเนินชีวิตที่ดี คือชีวิตที่มีการศึกษา

กระบวนการดำเนินชีวิต กับกระบวนการศึกษา เป็นอันเดียวกัน กล่าวคือ ในชีวิตที่เป็นอยู่ เราย่อมต้องพบประสบการณ์ต่างๆ และต้องเจอสถานการณ์ใหม่ๆ ตลอดเวลาทุกวัน เมื่อเจอประสบการณ์ใหม่ เราก็ต้องเรียนรู้ และต้องมีปฏิกิริยาตอบไป เมื่อมีสถานการณ์เกิดขึ้นใหม่ เราก็ต้องคิดว่าเราจะเอาอย่างไร เราจะจัดการอย่างไร จะแก้ปัญหาอย่างไร นี่คือการศึกษาดังนั้น การศึกษาจึงดำเนินไปตลอดเวลา **ชีวิตคือการศึกษา**

เคยมีคนพวกหนึ่งพูดว่า ชีวิตคือการต่อสู้ ซึ่งเป็นแนวคิดที่เชื่อใน the survival of the fittest คือพวกที่มีแนวคิดวิวัฒนาการแบบดาร์วิน

แต่ถ้ามองในแง่ของธรรม คือความจริงของธรรมชาติ **ชีวิตคือการศึกษา** เราไม่พูดว่าชีวิตคือการต่อสู้

ชีวิตคือการศึกษานี้ เป็นของแน่นอน แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าเราจะศึกษาเป็นหรือไม่เป็น ถ้าคนไม่รู้จักศึกษาก็มีชีวิตเปล่าๆ หมายความว่าเจอประสบการณ์ใหม่ๆ ก็ไม่ได้อะไร เจอสถานการณ์ใหม่ๆ ก็ไม่รู้จักปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้อง ไม่มีการเรียนรู้ ไม่มีการพัฒนา ไม่มีการแก้ปัญหา เป็นชีวิตที่เลื่อนลอย ไม่มีการศึกษา เป็นชีวิตที่ไม่ดี พระท่านเรียกว่า “พาล”

คำว่า “พาล” แปลว่า มีชีวิตอยู่สักแต่ว่ามีลมหายใจเข้าออก

แต่ถ้าเป็นชีวิตที่แท้ ชีวิตที่ดี ชีวิตนั้นก็เป็นอย่างเดียวกันกับการศึกษา เพราะชีวิตนั้นก็คือการเป็นอยู่ การเป็นอยู่คือการมีประสบการณ์ใหม่ และ

เจอสถานการณ์ใหม่ ซึ่งเราจะต้องมีการเรียนรู้ มีการพิจารณาแก้ปัญหาตลอดเวลา ชีวิตจึงขาดการศึกษาไม่ได้ ถ้าขาดการศึกษาก็ไม่เป็นชีวิตที่ดี ที่ จะอยู่ได้อย่างดี

เพราะมองในแง่นี้ ทางพระจึงจัดเรื่องการศึกษา กับชีวิต เป็นเรื่อง เดียวกัน

เราถือว่าชีวิตเหมือนกับการเดินทางก้าวไปๆ จึงเรียกว่า “มรรค” หรือ ปฏิบัติ แปลว่าทางดำเนินชีวิต หรือเรียกว่า “จริย” แปลว่าการดำเนินชีวิต

ในการเดินทางนั้น เราก็เจออะไรใหม่ๆ ไปเรื่อยๆ ซึ่งเราจะต้องเรียนรู้ คิด หาทางแก้ปัญหา หรือจัดทำดำเนินการ เรียกว่า “สิกขา” คือศึกษา

จริย มาจากคำว่า “จร” ซึ่งแปลว่า เดิน เช่น พเนจร = วเนจร (เดิน ในป่า) มาเป็นภาษาไทย เพี้ยนไปเป็นว่า เร่ร่อน แต่ที่จริงศัพท์เดิม “พเนจร” แปลว่า “เดินในป่า” หรือ “จรจร” ก็แปลว่า เดินไปเดินมา คนไหนเดินไป เดินมาก็เป็นจรจร

คำว่า “จร” (จะ-ระ) ก็คือ เดินนั่นเอง เมื่อจะให้เป็นนาม ก็เติมปัจจัย (suffix) เข้าไปตามหลักภาษาบาลี จาก verb จร เป็น noun ก็เป็น จริย แปลว่าการเดิน/ดำเนิน พอมาใช้กับนามธรรม เหมือนกับว่าชีวิตของเราคือ การเดินทาง “จริย” การเดิน ก็หมายถึงการดำเนินชีวิต

“จริย” คือ การดำเนินชีวิต จะเป็นจริยธรรมคือการดำเนินชีวิตที่ดี ก็ ต้องมีการศึกษา เรียนรู้ และพัฒนาตนเองตลอดเวลา

จริยนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มรรค”

ส่วนการเรียนรู้ ฝึกฝนตนเอง พัฒนาชีวิต ท่านเรียกว่า “สิกขา” ซึ่ง เราใช้เป็นภาษาไทยว่า “ศึกษา”

พอถึงตรงนี้ สิกขา คือการเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนาชีวิต กับ จริย หรือ มรรค ก็มาประสานกัน

จริยที่ดี เรียกว่า “พรหมจริยะ” (จริยอย่างประเสริฐ หรือการดำเนิน ชีวิตที่ประเสริฐ) ก็เป็นมรรคที่ถูกต้องเรียกว่า “อริยมรรค” (มรรคอัน ประเสริฐ หรือทางดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ) ซึ่งก็คือจะต้องมีสิกขา

พัฒนาคนแบบองค์รวม เป็นเรื่องธรรมดาของการศึกษา

สิกขาคืออะไร ก็คือการฝึกศึกษาใน ๓ ด้านของชีวิต คือ

๑. ด้านการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ด้วยกาย วาจา และด้วยอินทรีย์ต่างๆ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ทั้งสัมพันธ์กับวัตถุ และสัมพันธ์กับสังคม ด้านนี้ทั้งหมดเรียกเป็นภาษาพระง่ายๆ ว่า “ศีล” ซึ่งคนไทยมาใช้แคบๆ โดยมากนึกถึงแค่ ศีล ๕

๒. ด้านจิตใจ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทุกครั้ง จะไม่ขาดองค์ประกอบด้านจิต เราจะมีความรู้สึกสบาย หรือไม่สบาย ชอบใจ หรือไม่ชอบใจ และมีความตั้งใจอย่างไร มีเจตนาอย่างไร มีแรงจูงใจอย่างไรต่อสิ่งนั้น อยากจะได้ อยากจะเอา อยากจะหนี หรืออยากจะทำลาย ซึ่งจะมีผลชักนำพฤติกรรมทั้งหมด ตั้งแต่จะให้ดูอะไร หรือไม่ดูอะไร จะพูดอะไร จะพูดกับใคร ว่าอย่างไร ด้านจิตใจนี้เรียกชื่อตามคุณสมบัติสำคัญที่เป็นหัวหน้าของมนัว่า “สมาธิ”

๓. ด้านปัญญา เรามีความรู้ความเข้าใจเรื่องนั้นแค่ไหน มีความเชื่อ มีทัศนคติ มีความยึดถืออย่างไร เราก็มองสิ่งนั้นไปตามแนวคิด ความเข้าใจ หรือแม้กระทั่งค่านิยมอย่างนั้น ทำให้ชอบใจ ไม่ชอบใจ มีสุขมีทุกข์ไปตามนั้น และเมื่อเรามองเห็น เรารู้ เข้าใจอย่างไร เราก็ทำพฤติกรรมของเราไปตามความรู้ความเข้าใจและภายในขอบเขตของความรู้นั้น ด้านนี้เรียกง่ายๆ ว่า “ปัญญา”

ถ้าปัญญา ความรู้ ความเข้าใจเกิดมากขึ้น เราคิดเป็น ก็ทำให้เราปรับแก้พฤติกรรม และจิตใจ ของเราใหม่

ยกตัวอย่างที่ว่าเมื่อก็ พอเราเจอประสบการณ์ที่ไม่ดี เราารู้สึกว่าไม่ชอบใจ พอไม่ชอบใจก็ทุกข์ แต่คนมีปัญญามองว่าสิ่งที่ไม่ดีถ้าเราเรียนรู้ เราก็ได้ความรู้ พอมองในแง่เรียนรู้ก็จะกลายเป็นได้ ความไม่ชอบใจหายไป กลายเป็นชอบสิ่งที่เคยไม่ชอบ พอได้ความรู้ก็เกิดความสุข จากทุกข์ก็เปลี่ยนเป็นสุข ปฏิภาณที่แสดงออกมาทางพฤติกรรมก็เปลี่ยนไป

หรืออย่างที่ว่าเจอคนหน้าบึ้ง พูดไม่ดี เราไม่รู้จักคิด เราไม่มีปัญญา เราก็โกรธ แต่พอใช้ปัญญาคิดใหม่ ศึกษาหาเหตุ เช่นมองความเป็นไปได้

อย่างอื่น ว่าเขาอาจจะมีความทุกข์ มีเรื่องไม่สบายใจ เพียงคิดแค่นี้ก็เปลี่ยน พลิกเลย จากโกรธก็อาจจะสงสาร อยากจะช่วยเหลือเขาแก้ปัญหา

ปัญญาจึงเป็นตัวชี้นำ บอกทาง ให้แสงสว่าง ขยายขอบเขต ปรับแก้ จิตใจและพฤติกรรม ตลอดจนปลดปล่อยให้หลุดพ้น

หน้าที่สำคัญของปัญญา คือ ปลดปล่อย ทำให้เป็นอิสระ เวลาเจอ อะไร ถ้าเราไม่รู้ว่าเป็นอะไร ไม่รู้จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร ก็เกิดความอึดอัด ทันทึ อะไรกันนี้ จะทำอะไรก็ทำไม่ถูก บีบคั้น จิตใจไม่สบาย นี่คือทุกข์ แต่พอ เกิดปัญญารู้ว่าอะไรเป็นอะไร จะทำอะไร โลงเลยคราวนี้

ปัญญาเป็นตัวปลดปล่อย ทำให้เป็นอิสระ พฤติกรรมอึดอันอยู่ พอ ปัญญามา ก็ไปได้ จิตใจอึดอันอยู่ พอปัญญามา ก็โล่งไปหมด

การทำงานของชีวิต ๓ ด้านนี้ดำเนินไปด้วยกันตลอดเวลา จะแยก จากกันไม่ได้ จึงเรียกว่า “จริย”

เมื่อเป็นจริยะที่มีลิกษาทั้ง ๓ ด้าน คือ มีศีล สมาธิ ปัญญา ก็เป็นจริยะที่ ประเสริฐ เรียกว่าพรหมจริยะ มรรค ก็เป็นทางดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ เรียกว่าอริยมรรค

รวมความก็คือ การมองชีวิตและการศึกษาแบบนี้ เป็นการมองที่เป็น องค์รวมอยู่แต่เดิม เพราะเป็นระบบเหตุปัจจัยตามกฎธรรมชาติ ซึ่งเป็น ธรรมชาติว่าชีวิตประกอบด้วยองค์รวมต่างๆ มีชั้น ๕ มีรูปธรรม-นามธรรม ที่ทำงานสัมพันธ์กันเป็นระบบ และคืบเคลื่อนไปเป็นกระบวนการ

มององค์รวมต้องเห็นองค์รวมทั้ง

มององค์รวมก็ต้องโยงให้เห็นองค์รวม

พุทธศาสนา มองสิ่งทั้งหลายแบบนี้ คือแยกแล้วโยง หรือแยกเพื่อดู ความสัมพันธ์ ไม่ใช่แยกเพื่อศึกษาแต่ละเรื่องให้ชัดเจนเท่านั้น อันนี้ก็เป็น ความแตกต่างอย่างหนึ่งจากแนวคิดสมัยใหม่

พุทธศาสนาก็เป็นนักแยกส่วน เรากำลังไปรังเกียจความคิดแยกส่วน ว่าเป็น reductionist view ความจริงเพียงแต่ระวังอย่าไปสุดโต่ง

ถ้าเป็นแค่ reductionist แยกส่วนจนกลายเป็น specialist เฉพาะ
 อย่างไม่เอาเรื่องอื่น ก็ไปสุดโต่ง แต่ถ้ามองแค่แบบ holistic ดวงค์รวม
 แต่มองแบบพว่่า คลุมเครือ ก็ไปสุดโต่งอีก

ที่จริง reductionist ก็ตัวอย่างหนึ่งคือ ทำให้ชัดเฉพาะ ต้องเห็นคุณค่า
 ของเขาเหมือนกัน แต่มันเสียตอนที่ไปแยกส่วนแล้วไม่มองอันอื่น ไม่โยง
 แยกแล้วขาดหายไปเลย ส่วนพวก holistic ก็ดีที่ว่าเห็นหมด ไม่ได้ข้ามส่วน
 ไหนไป แต่บางทีกลายเป็นพว่่า ไม่ชัดสักอย่าง จึงต้องระวัง

นักแยกทางพระเรียก “วิภังชาวาท” คือแยกส่วน จำแนก วิเคราะห์ห้ออก
 ไป เวลามองคนก็บอกว่าชีวิตนั้นแยกเป็น กายกับใจ หรือรูปกับนาม ด้าน
 นามก็แยกออกไปอีก เป็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ด้านรูป ๑ กับ
 ด้านนาม ๔ รวมเป็นชีวิต นี้คือ ชั้น ๕ ซึ่งเป็นชีวิตที่แยกส่วนของมันเป็นเอง
 ตามธรรมชาติ

แต่ชีวิตนั้นที่ดำเนินไปท่ามกลางสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะต้องพยายามเป็น
 อยู่ให้ดียิ่งขึ้นๆ ท่านแยกใหม่เป็น ๓ ด้าน คือ ศิล สมาธิ ปัญญา ได้แก่ด้าน
 สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ด้านภายในจิตใจ และด้านปัญญา

จะเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นนักแยกทั้งนั้น แต่แยกเพื่อดูความสัมพันธ์
 ความมุ่งหมายในการแยก ไม่ใช่เพียงเพื่อจะเห็นให้ชัดเจนในสิ่งที่แยก แต่
 แยกเพื่อดูความสัมพันธ์ของสิ่งนั้นว่ามันสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นอย่างไร

ถ้าเราแยกเพื่อดูความสัมพันธ์ เราจะไม่หลง พอแยกออกไปก็ดูว่า
 องค์ประกอบทั้งหลายเหล่านั้นสัมพันธ์กันอย่างไร เช่นระหว่างกายกับใจ
 ระหว่างองค์ประกอบทางนามธรรมทุกอย่างต่อกัน ว่าเวทนา สัญญา สังขาร
 วิญญาณ สัมพันธ์กันอย่างไร ถ้าแยกแบบนี้ไม่มีปัญหา เพราะเป็นทั้ง
 reductionist และเป็น holistic ไปพร้อมกันเลย

มัวแกว่งข้ามไปข้างโน้นข้างนี้ ไม่ถึงทางสายกลางสักที

เราต้องระวัง แนวคิดฝรั่งนี้มีข้อสังเกตว่ามักไปสุดโต่ง พอไปทางนี้สุด
 แล้วก็ตีกลับไปตรงข้ามทางโน้น เหมือนอย่าง child-centered กับ

teacher-centered คือไปทางนี้สุด แล้วก็ไปทางโน้นสุด

เหมือนอย่างบอกว่า ที่ผ่านมามะวันตกต้องการพิชิตธรรมชาติ มุ่งจะเอาชนะธรรมชาติ และสร้างสรรค์อารยธรรมด้วยแนวคิดพิชิตธรรมชาติมาตลอด แต่ตอนนี้ฝรั่งบอกไม่ได้แล้ว ผิด จะต้องมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จะมองเป็นต่างหากแยกกันไม่ได้ เป็นปรับึกษาไม่ได้ ต้องกลมกลืนกับธรรมชาติ คำว่ากลมกลืนกัน อาจจะหมายความว่า ปล่อยตามธรรมชาติ ก็เลยไปอีกสุดโต่าง

บางทีฝรั่งคิดว่าการปล่อยตามธรรมชาตินี้เป็นแนวคิดตะวันออก เช่น เป็นพุทธ แต่เปล่าเลย ไม่ใช่หรอก เราต้องระวังอย่าหลวมตัว พอฝรั่งบอกว่าไม่เอาแล้วพิชิตธรรมชาติ เอาชนะธรรมชาติมันผิด แนวคิดตะวันออกอย่างพุทธนี่ดินะอยู่ตามธรรมชาติ เรานึกว่าฝรั่งชม อย่ายไปเชื่อเขา

พุทธไม่ใช่ศาสนาที่ปล่อยตามธรรมชาติเป็นอันขาด เพราะการปล่อยตามธรรมชาตินั้นคือสุดโต่าง

พุทธศาสนามองว่า มนุษย์นั้นอยู่ในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติทั้งหมด สิ่งทั้งหลาย จะเรียกว่าโลก หรือธรรมชาติ ก็แล้วแต่ คือระบบความสัมพันธ์ ในระบบความสัมพันธ์นี้สิ่งทั้งหลายเป็นเหตุปัจจัยส่งผลกระทบต่อกัน เมื่อระบบสัมพันธ์นี้ดำเนินไป ถ้าองค์ประกอบบางอย่างมีพฤติกรรมหรือความเป็นไปที่ไม่ดี ก็จะทำให้ผลเสียต่อระบบทั้งหมด

สภาพของระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายในปัจจุบัน เท่าที่เป็นอยู่ นี้ ทางพุทธศาสนาเห็นว่า ยังไม่น่าพอใจ เรียกว่ายังมีทุกข์ ยังมีการเบียดเบียนกันมาก หรือว่าโลกยังมีการเบียดเบียนมาก

พุทธศาสนามองต่อไปว่า ในโลกหรือธรรมชาติทั้งหมดที่เป็นระบบความสัมพันธ์ ซึ่งทุกอย่างเป็นหน่วย เป็นองค์ย่อย สัมพันธ์กันอยู่ที่นี่ มนุษย์เป็นองค์ประกอบพิเศษ (แต่ไม่ใช่ประเสริฐ ถ้าพูดว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ ก็ผิดอีก)

พิเศษอย่างไร คือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ ในขณะที่องค์ประกอบอื่นเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่มาสัมพันธ์กันโดยไม่มีเจตจำนงของมันเอง แม้แต่สัตว์ทั้งหลายก็ไปตามสัญชาตญาณเป็นส่วนใหญ่ ศึกษาแทบไม่ได้ แต่มนุษย์

เป็นสัตว์ที่ศึกษาได้ เรียนรู้ได้ พัฒนาได้ ฝึกได้ นับเป็นองค์ประกอบพิเศษ

เมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้าได้พัฒนามนุษย์ให้มีคุณสมบัติแล้ว ก็จะเป็นองค์ประกอบ เป็นปัจจัยที่ดีในระบบของครุมนนี้ ซึ่งจะช่วยพัฒนาความสัมพันธ์ในระบบให้ดีขึ้น นี่คือความต้องการในพุทธศาสนา มนุษย์ควรจะมีเจตตรงนี้

ถ้ามนุษย์ได้พัฒนาตนเองให้มีคุณสมบัติดีแล้ว ตอนนี้อย่างนี้จะประเสริฐ คือ เมื่อฝึกศึกษาแล้วจึงประเสริฐ ถ้ายังไม่ฝึก ก็ยังไม่ประเสริฐ

เมื่อฝึกศึกษาพัฒนาดี เป็นผู้ประเสริฐแล้ว มนุษย์ก็กลับมาเป็นองค์ประกอบเกื้อหนุน ที่จะมาจัดทำให้ความสัมพันธ์ในระบบทั้งหมดที่เรียกว่า โลก หรือธรรมชาติ ที่เราเป็นส่วนร่วมอยู่ด้วย มันดีขึ้น

อย่างนี้เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” เป็นสายกลาง พอดีถูกต้องสอดคล้องกับความจริง ไม่ใช่สุดโต่งข้างหนึ่ง ที่มองธรรมชาติเป็นคู่ปรปักษ์ มุ่งจะเอาชนะธรรมชาติ จะไปจัดการกับมัน เอาจันมารับใช้ และก็ไม่ใช่สุดโต่งอีกข้างหนึ่งที่เรื่อยเปื่อยจะปล่อยไปตามธรรมชาติ

พุทธศาสนาถือว่า โลกนี้ยังมีทุกข์ มีการเบียดเบียนกันมาก มนุษย์ในฐานะเป็นองค์ประกอบพิเศษที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จึงควรจะพัฒนาตนให้ดี แล้วมาเป็นส่วนร่วมที่เกื้อหนุนให้ระบบนี้ดีขึ้น ให้เข้าถึงโลกที่เป็นสุขไร้การเบียดเบียน

เรื่องแนวคิดอย่างนี้ต้องระวัง ถ้ามองฝรั่งก็ต้องรู้ทันที่ว่าเขามีพื้นฐานมาอย่างไร และเมื่อเรามองเรา เราก็ต้องระวังอย่าหลวมตัวให้เราใส่ตราให้

พัฒนาแบบของครุมน ๔ ด้าน สองสาย คล้ายว่ามาบรรจบกัน

เราต้องมีความเข้าใจพื้นฐานก่อน ไม่อย่างนั้นการมองรายละเอียดก็พลาดได้ คือต้องดูว่าเรามองโลก มองชีวิตอย่างไร ความคิดของครุมนเป็นอย่างไร

ตกลงว่า ชีวิตของเราเองเป็นองครุมนอยู่ในตัว และการทำงานของชีวิตคือการดำเนินชีวิต ก็เป็นองครุมน ซึ่งเป็นระบบที่ฝรั่งแยกเป็น ๔ อย่าง

ของเราก็มีการแยกเป็น ๔ โดยขยายออกไปจากสิกขา ๓ คือ ศิล สมาธิ ปัญญา

ศิลป คือ เรื่องของการฝึกศึกษาด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ

และทางสังคม บางครั้งท่านแยกย่อยไปอีก คือ การพัฒนาความสัมพันธ์กับวัตถุ เรียกว่า “กายภาวนา” และการพัฒนาความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ เรียกว่า “ศีลภาวนา”

“ภาวนา” แปลว่า การพัฒนา หมายถึงการพัฒนามนุษย์ ส่วนคำว่า “พัฒนา” หรือ วัฒนา ในภาษาบาลีใช้เป็นศัพท์ชาวบ้าน หมายถึง เพิ่มพูนขึ้น ขยายตัวขึ้น เช่น ร่างกายใหญ่โตขึ้น กองขยะใหญ่ขึ้น เป็นศัพท์ธรรมดา แต่เราเอามาใช้เป็น technical term

ที่จริง ถ้าใช้เป็น technical term ต้องใช้ภาวนา

ภาวนา คือ การพัฒนามนุษย์นั้น เมื่อแยกข้อคิดในสิกขา ๓ ออกเป็นกายภาวนา กับศีลภาวนาแล้ว ก็กลายเป็นภาวนา ๔ คือ

๑. การพัฒนาด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เรียกว่า “กายภาวนา” ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า physical development เหมือนของฝรั่ง แต่ความหมายไม่เหมือนกัน

ในภาษาอังกฤษ เขาหมายถึงการพัฒนาร่างกายให้แข็งแรงเจริญเติบโตมีสุขภาพดี แต่ในภาษาพระหมายถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพ เช่น กินอาหาร ใช้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เทคโนโลยี ฟังวิทยุ ดูทีวี ฯลฯ อย่างไร จึงจะถูกต้อง

การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เครื่องใช้ไม้สอย อาหารการกิน สิ่งบริโภค สิ่งที่พบเห็นได้ยินได้ฟัง คือประสบการณ์ต่างๆ ให้เกิดผลดี ทั้งหมดนี้เรียกว่า **กายภาวนา**

๒. การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมกับเพื่อนมนุษย์ การอยู่ร่วมตั้งแต่ในครอบครัว เป็นต้นไป ให้เป็นความสัมพันธ์ที่ดี ช่วยเหลือเกื้อกูล ไม่เบียดเบียน เรียกว่า **ศีลภาวนา** ตรงกับ social development

๓. การพัฒนาด้านจิตใจ เช่น เรื่องของคุณธรรม ความดี เรื่องของสมรรถภาพจิตใจ ความเข้มแข็ง หมั่นเพียร อดทน ความมีสติ สมาธิ ฯลฯ และด้านความสุข ความสดชื่น เบิกบาน ทุกอย่างที่อยู่ในจิตใจ กว้างกว่าคำว่า emotion คือคลุม emotion ด้วย เรียกว่า **จิตภาวนา**

๔. การพัฒนาด้านความรู้ ความเข้าใจ ซึ่งความหมายหลายๆ กันกับของฝรั่ง แต่ไม่ตรงกันทีเดียว เพราะฝรั่งเน้นด้านการคิดเหตุผล ที่เขาเรียกว่า mental development ก็คือ intellectual development แต่ของเราเน้นการรู้ตรงตามเป็นจริง หรือรู้ตามที่มันเป็น เรียกว่า **ปัญญาภาวนา**

องค์รวมที่แท้ ต้องเป็นระบบสัมพันธ์ที่องค์รวมเป็นปัจจัยแก่กัน

ทำไมจึงแยกสิกขา เป็น ๓ (ไตรสิกขา) แต่แยกภาวนา เป็น ๔ ในขณะที่ของฝรั่งมีชุด ๔ อย่างเดียว ตอบว่าเพราะฝรั่งแยกโดยมีแนวคิดแบบแยกส่วน แต่ของเรามีเหตุผลว่ากรณีใดแยก ๓ กรณีใดแยก ๔

สิกขาแยก ๓ คือ “ไตรสิกขา” เป็นศีล สมาธิ ปัญญา เพราะเป็นการศึกษา ซึ่งเป็นการพัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปพร้อมกันทั้ง ๓ ด้าน แยกกันไม่ได้

ในเวลาที่เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมขณะหนึ่งๆ กรณีหนึ่งๆ เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หรือทางสังคม อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้นกายกับศีล ๒ ข้อต้นจึงต้องรวมกัน เพื่อจะให้มีการพัฒนา ๓ อย่างเท่านั้น

หมายความว่า ในขณะที่หนึ่งๆ หรือในแต่ละกิจกรรมที่เป็นอยู่ จะต้องมีการพัฒนาไปด้วยกัน คือ

- ๑. ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จะเป็นวัตถุ หรือสังคม อันใดอันหนึ่ง
- ๒. สภาพจิตใจ อารมณ์/ความรู้สึก ความสุขทุกข์ แรงจูงใจ คุณธรรม
- ๓. ปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ

ในการดำเนินชีวิต คือ ในการศึกษาที่เป็นจริง กระบวนการของการศึกษา หรือกระบวนการของการดำเนินชีวิตทุกขณะ จะต้องมีส่วน ๓ แยกกันไม่ได้ จึงต้องใช้ ๓ ฉะนั้น ในกรณีของไตรสิกขา ศีลจึงคลุมไปถึงการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุด้วย ส่วนสมาธิก็เป็นเรื่องจิต และปัญญาเป็นเรื่องความรู้ความเข้าใจ

ส่วนในเวลาวัตถุผล ยิ่งแยกละเอียดเท่าไรก็ยิ่งดี จะได้เห็นชัดเจน ดังนั้นในเวลาวัตถุผลจึงแยกแบบภาวนา ๔ เช่นจะดูว่าเป็นพระอรหันต์หรือไม่ ก็ดูที่ภาวนา ๔ ผู้ใดมีภาวนาครบ ๔ ผู้นั้นเป็นพระอรหันต์

โดยมากเราไปมองแง่ลบว่า พระอรหันต์ “ละ” อะไรบ้าง เช่นเป็น โสดาบัน ละสังโยชน์ ได้ ๓ เป็น สกทาคามี ละสังโยชน์ได้เท่าไร แต่ที่จริง ทางบวกก็มี คือดูที่ภาวนา ๔ ถ้าผู้ใดพัฒนา ๔ ด้านได้ครบ เรียกว่าเป็นพระอรหันต์ หมายความว่า ภาวนา ๔ เป็นหลักในการวัดผลนั่นเอง

สรุปว่า **ภาวนา ๔ ใช้ในการวัดผล** เพราะเวลาวัดผลยิ่งแยกชัดเจน ออกไปเท่าไรยิ่งดี จึงแยกอย่างที่ว่าแล้ว คือ

๑. ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เช่น การกิน การอยู่ การบริโภค การใช้สอย การดู การฟัง ว่าเป็นอย่างไร (กายภาวนา)

๒. ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านสังคม การอยู่ร่วมกับผู้อื่น ว่า เบียดเบียนเขาไหม ก่อความเดือดร้อนแก่คนอื่นไหม ทำร้ายเขาไหม ละเมิดเขาไหม หรืออยู่ร่วมกับเขาได้ดี มีความสัมพันธ์ที่ดีงาม เกื้อกูล (ศีลภาวนา)

๓. ดูด้านจิตใจว่าเป็นอย่างไร ทั้งความรู้สึก/อารมณ์ คือสภาพจิตใจ ความสุข ความทุกข์ ความเข้มแข็ง คุณธรรมต่างๆ (จิตตภาวนา)

๔. ดูด้านปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ การรู้จักคิด ความมีเหตุผล การรู้จักแสวงหาความรู้และแสดงความคิดเห็น ฯลฯ (ปัญญาภาวนา)

ขอทวนว่า ในแง่การศึกษาแยกไม่ได้ เพราะ ๓ ด้านต้องไปด้วยกัน ทุกกิจกรรมทุกขณะต้องดูทั้ง ๓ ด้าน เพราะในขณะที่เรามีความสัมพันธ์กับ สิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะสัมพันธ์ด้วยกาย วาจา หรือด้วยอินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น ก็ตาม ตอนนั้นจิตใจของเราก็มีความสัมพันธ์ด้วย เรามีความรู้สึกอย่างไร อย่างไม่รู้ตัวต่อสิ่งที่เรากำลังเกี่ยวข้องอยู่ เช่น ต่อเพื่อนมนุษย์ หรือต่อเครื่องใช้ไม้สอย อาหาร และในด้านปัญญาเราก็มีความรู้ เข้าใจ ความคิด แนวคิด ความเชื่อ หรือค่านิยมต่อสิ่งนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งด้วย ทุกด้านทำงานไปด้วยกัน มีอิทธิพลต่อกัน แม้ว่าเราจะไม่รู้ตัว

เมื่อได้หลักนี้แล้ว ก็ต้องดูการฝึกศึกษาพัฒนา ๓ ด้านไปด้วยกัน คือ

๑. ความสัมพันธ์ด้วย กาย วาจา และอินทรีย์ทั้ง ๕

๒. ความสัมพันธ์ด้วยจิตใจ

๓. ความสัมพันธ์ด้วยปัญญา

- ๓ -

การศึกษา พัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปทั้งระบบ

เมื่อกระบวนการของชีวิตเริ่มต้น

คนก็ก้าวสู่กระบวนการของการศึกษา

เมื่อรู้ธรรมชาติของชีวิตอย่างทีกล่าไปแล้ว เราก็ได้หลักในการให้การศึกษาศึกษาเด็ก ซึ่งเริ่มตั้งแต่คนเริ่มมีชีวิต คือ พอเกิดมา ก็พบประสบการณ์และสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งต้องคิดว่าจะเอาอย่างไรกับมัน กระบวนการของชีวิตและการศึกษาก็เริ่มทันที

แต่ตอนที่ยังไม่พบประสบการณ์ ยังไม่เจอสถานการณ์ ยังไม่ถึงเป็นกระบวนการศึกษา เป็นเพียงกระบวนการของชีวิต

เมื่อคนเกิดคือกระบวนการของชีวิตเริ่มขึ้น ยังมีความไม่รู้ **เด็กเกิดมาเรามักพูดว่าเด็กบริสุทธิ์** คำว่า "บริสุทธิ์" ในที่นี้หมายถึง ว่าง หรือว่างเปล่า ความว่างที่สำคัญคือ "ว่าง" จากความรู้ คือมีความไม่รู้ ซึ่งเป็นอันตราย เพราะเป็นศักยภาพที่จะให้เกิดความเสียหายได้มากมาย

เมื่อไม่มีความรู้ แต่จะต้องดำเนินชีวิต จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งทีประสบ ก็เกิดปัญหา คือ เมื่อเจอประสบการณ์ ไม่มีความรู้ ก็ติดตันอึดอั้น นี้เรียกว่าทุกข์เกิด

ภาวะที่ไม่มีความรู้เรียกว่า "อวิชชา" เมื่อมีอวิชชา พอเจอประสบการณ์ หรือสถานการณ์อะไร ทุกข์ก็มา เกิดปัญหาทันที อวิชชาจึงเป็นฐานหรือเป็นมูลของทุกข์ เป็นต้นตอของปัญหา

แต่ในทางตรงกันข้าม พอมีปัญหา รู้ว่าอะไรดีหรือร้ายต่อเรา เราจะทำอย่างไรกับมัน พอปัญญามา ก็ "วิมุต" หลุดพ้น คือ หลุดพ้นจากทุกข์หมดปัญหา เป็นอิสระทันที

ชีวิตที่ดีจะต้องเป็นอิสระมากขึ้นทุกชั้นตอน โดยมีปัญญาเป็นตัวปลด

ปล่อย ปัญญาที่ตรงข้ามคู่กับอวิชชา เรียกว่าวิชชา

แต่ท่านสงวนคำว่าวิชชาไว้สำหรับความรู้ที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทั้งระบบ ส่วนความรู้ในระหว่างนี้ใช้คำว่า “ปัญญา” ไปพลางก่อน เมื่อเกิดปัญญาเพิ่มขึ้น ยิ่งพัฒนาปัญญา ก็ยิ่งแก้ปัญหาได้ จึงวิมุต หลุดพ้นเป็นอิสระขึ้นเรื่อยๆ หรือในแต่ละครั้งนั้นๆ

จก้าวสู่การศึกษาก็ต้องรู้จักใช้เครื่องมือที่ติดตัวมา

พอเด็กเกิดมากระบวนการชีวิตก็เริ่ม แต่เด็กมีอวิชชา คือ ไม่มีความรู้ก็อัดอั้นติดตันอยู่ ชีวิตจะดำเนินไปได้ต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ หมายความว่าตอนนี้เราต้องการความรู้ ในการที่จะดำเนินชีวิตอยู่ได้ เพื่อที่จะได้หลุดพ้นจากปัญหา หลุดพ้นจากทุกข์

เราต้องการความรู้ แต่ยังไม่มีความรู้ แต่เรามีเครื่องมือที่จะหาหรือสร้างความรู้ติดมากับตัว คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่าอินทริย์ ๖ เมื่อมีเครื่องมือนี้ติดมา เราก็ใช้อินทริย์ติดต่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

อินทริย์ ๖ ทำหน้าที่

๑. “**รู้สึก**” (จะเรียกว่ารับความรู้สึกก็แล้วแต่): พอเห็นอะไร ได้ยินอะไร ความรู้สึกก็มาทันที เช่น รู้สึกสบายหู สบายตา หรือไม่สบายหู ไม่สบายตา สบายงามหรือไม่ ไพเราะหรือไม่ ฯลฯ

๒. “**รู้**” (จะเรียกว่ารับความรู้สึกก็แล้วแต่): รู้ว่าอันนี้เขียว อันนี้แดง กว้าง ใหญ่ ดิน น้ำ ต้นไม้ ภูเขา เสียงนก เสียงกา เสียงดัง เสียงเบา

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ ด้านรู้สึกกับด้านรู้ การดำเนินชีวิตจะก้าวไปด้วยดี กระบวนการเรียนรู้ หรือการศึกษาจะเกิดขึ้นอยู่ที่ว่าทำอย่างไรจะให้หน้าที่ทั้ง ๒ ด้านของอินทริย์ทำงานด้วยกัน เป็นปัจจัยแก่กันเ็นทางที่เป็นการพัฒนา อย่าให้ด้านแรกคือด้านรู้สึกมีอิทธิพลครอบงำจนปิดกั้นด้านรู้

เริ่มต้นมนุษย์ยังไม่รู้ เราต้องอาศัยความรู้สึกมาช่วย เพื่อจะปฏิบัติได้ทันทีพอให้ชีวิตรอด เพราะกว่าจะรู้ บางทีก็ไมทัน

แต่ด้านที่จะให้ความมั่นคงแก่ชีวิตของเราได้ คือ "รู้" ไม่ใช่แค่ "รู้สึก" เราเพียงอาศัยความรู้สึกมาช่วยตอนต้น แต่ต้องให้รู้สึกเป็นบันไดไปสู่ความรู้ให้ได้ ถ้าเราติดอยู่แค่ความรู้สึกก็จบ เพราะกระบวนการของชีวิตจะหักเหออกจากการศึกษาไปเลย

ความรู้สึกมาช่วยชีวิตเราในเบื้องต้น ความรู้สึกมาทันที พอเห็น ถ้ารู้สึกไม่สบาย น่าจะเป็นภัยต่อชีวิต ก็หนีก่อนดีกว่า พอรู้สึกสบายก็ชอบใจอยากได้ อยากเอา นี่คือกระบวนการชีวิตในขั้นความรู้สึก คือ เวทนา แปลว่าความรู้สึกสุขหรือทุกข์ ตลอดเวลานี้วิชชาแฝงเป็นพื้นอยู่ เป็นปัจจัยเอื้อปัจจัยไม่ใช่หมายความว่าเหตุส่งต่อ แต่ปัจจัยคือตัวเงื่อนไขนั่นเอง เงื่อนไขในแง่เป็นตัวให้ออกาส

เมื่อมีวิชชาอยู่ เราไม่รู้ว่าเอาอย่างไรกับสิ่งนั้นๆ เราไม่รู้ว่ามันเป็นพิษเป็นภัยหรือเป็นคุณ ก็ต้องเอาตามที่เราสัมผัสไว้ก่อน วิชชาจึงเป็นเงื่อนไขที่เปิดโอกาสให้ความรู้สึกเข้ามามีอิทธิพล พอรู้สึกสบาย ก็ชอบใจ จะเอา ไม่สบาย ก็ไม่ชอบใจ จะไป เวทนาคือความรู้สึกนั้น ก็ต่อยด้วยตัณหา คือ ปฏิกริยาต่อความรู้สึกที่สบาย-ไม่สบาย กลายเป็นความอยากได้ อยากเอา หรืออยากหนี อยากทำลาย

ถ้าอยู่แค่ในกระบวนการของความรู้สึกและปฏิกริยาต่อความรู้สึกนี้ ก็ไม่มีการศึกษา คือ อยู่ด้วยความรู้สึกชอบใจ ไม่ชอบใจ และความสุข-ความทุกข์ที่ขึ้นอยู่กับชอบใจ ไม่ชอบใจ เรียกว่า อยู่กับการเสพ อย่างนี้เรียกว่าใช้อินทรีย์เพื่อเสพ คือ ตา ดู หู ฟัง เพื่อเสพความรู้สึก หรือเสพเวทนาอย่างเดียว เพื่อหาสุขและหนีทุกข์

พอเริ่มใช้อินทรีย์เพื่อเรียนรู้ คนก็ก้าวขึ้นสู่การศึกษา

ชีวิตเราจะดีงาม จะอยู่แค่รู้สึกไม่ได้ ต้องก้าวต่อไป ต้องใช้อินทรีย์เพื่อการศึกษา ถ้าเราไม่ติดแค่ความรู้สึก และเราไม่ไหลไปตามอิทธิพลของมัน สู่การประสบปัญหา เราก็ก้าวไปสู่กระบวนการใช้อินทรีย์เพื่อรู้

ตั้งแต่ทำความรู้จักว่ามันคืออะไร มันเขียว มันแดง มันดำ คิดว่ามัน

เป็นอย่างไร มีคุณ มีโทษอย่างไร เป็นมาอย่างไร เป็นไปอย่างไร เป็นเพราะอะไร ศึกษาค้นหาเหตุปัจจัย วิเคราะห์ วิจัย เรียกว่ารู้จักคิด รู้จักเรียนรู้ การเรียนรู้ก็เริ่ม ความรู้ก็มา การคิดก็พัฒนา

อินทรีเป็นช่องทาง พอใช้ถูก การเรียนรู้ก็เริ่ม การศึกษาคือชีวิต เมื่อชีวิตของเราเป็นอยู่ตลอดเวลา ก็ให้การศึกษาดำเนินไปตลอดเวลา พอเด็กเกิดมาการศึกษาก็เริ่มทันที ถ้าพ่อแม่ให้การศึกษาเป็น ก็รู้ว่าการศึกษาเบื้องต้นก็อยู่ที่อินทรีนี้แหละ ทำอย่างไรจึงจะให้เด็กใช้อินทรีเป็น อย่าให้อินทรีเพียงเพื่อรู้สึก ต้องให้ก้าวสู่การใช้อินทรีเพื่อรู้

เมื่อใช้อินทรีเพื่อรู้ก็ต้องเรียนรู้ ตอนนี้พ่อแม่จะชักนำได้ คืออย่าให้เด็กติดอยู่แค่ความรู้สึก มองแค่ว่าสวยไม่สวย ชอบใจไม่ชอบใจ ถ้าอย่างนั้นเด็กจะไม่พัฒนา เรียกว่าอยู่แค่นินตียินร้าย พอใช้ตา หู จมูก ลิ้น ตู ฟัง ดม กลิ่น ลิ้มรส เจออารมณ์ที่น่าปรารถนาเป็นอิฏฐารมณ ก็ยินดี เจออารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนาเป็นอนิฏฐารมณ ก็ยินร้าย ติดอยู่กับความยินดียินร้าย ความชอบใจ ไม่ชอบใจ สุขทุกข์ก็อยู่ที่นี่ แล้วก็วนเวียนจมอยู่ไม่ไปไหนเลย เรียกว่าเป็นกระบวนการของค้นหา ไม่อาจจะพ้นไปจากทุกข์

เพื่อให้เห็นปัจจัยตัวสำคัญที่กำกับตรงนี้ จึงเติมค้นหาเข้ามาเป็นตัวกลาง เมื่อก็บอกว่าวิชชานำมาสู่ทุกข์ หรือเป็นปัจจัยแก่ทุกข์ นั่นเป็นการพูดอย่างย่อ

ถ้ามองกระบวนการให้ชัด ก็พูดขยายความว่า เมื่อมีอวิชชาก็เปิดโอกาสให้ตัณหาเข้ามารับช่วงจากเวทนา จึงก้าวไปสู่การติดต้นไม่พันทุกข์

แต่ถ้าเราเปลี่ยนกระบวนการ ให้ใช้อินทรีอย่างมีปัญญาและให้เกิดปัญญา พอมีปัญญา วิมุตติก็มา ก็หลุดพ้นจากทุกข์ไปเรื่อยๆ แล้วก็ได้ความสุขชนิดใหม่ด้วย

การศึกษา คือการพัฒนาความสุข

เมื่อการศึกษาที่แท้มา ก็ต้องมีสุขไปด้วย **การศึกษาที่ถูกต้องจะพัฒนาความสุข**

ความสุขนั้นเกิดจากการได้สนองความต้องการ และดังนั้นจึงเปลี่ยนไปตามความต้องการ ความจริงข้อนี้เป็นจุดที่การศึกษายุคปัจจุบันไม่ค่อยมอง เพราะแนวคิดปัจจุบันโดยมากมองความต้องการเป็นแบบเดียว

ความต้องการเปลี่ยนแปลงพัฒนาได้ ความสุขจึงพัฒนาได้ และดังนั้นเราจึง**ต้องพัฒนาความต้องการ** การศึกษาต้องทำหน้าที่นี้ เมื่อเราเปลี่ยนแปลงพัฒนาความต้องการได้ ความสุขก็เปลี่ยนได้ เพราะความสุขขึ้นกับความต้องการ

เมื่อมนุษย์ได้สนองความต้องการก็จะเกิดความพึงพอใจ จึงเป็นสุข ถ้าเขาต้องการเสพ ต้องการเวทนาที่อโรย เช่น รูปสวย เสียงเพราะ เมื่อเขาสนองความต้องการนั้น คือ ได้เห็นรูปสวยๆ ได้ยินเสียงเพราะ เป็นต้น เขาก็สุข เพราะได้สนองความต้องการนั้น

แต่ถ้าเราใช้อินทรีย์เพื่อรู้... เมื่อมีความอยากรู้ (ความอยากรู้เกิดได้พัฒนาได้) คือเกิดความต้องการรู้ พอสนองความต้องการรู้ ความสุขก็เกิดจากการได้รู้ ตรงนี้เป็นข้อต่อสำคัญของการศึกษา

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า รุ่งอรุณของการศึกษาอยู่ที่นี้ แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดงามอยู่ที่นี้ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้มีสาระสำคัญว่า ก่อนอาทิตย์อุทัย จะมีแสงเงินแสงทองมาก่อน ฉันทใด **วิถีชีวิตที่ดีก็มีความต้องการชนิดใหม่เป็นจุดเริ่ม** ฉันทนั้น ตรงนี้คือการศึกษาเริ่มเดินหน้า

เมื่อเด็กต้องการรู้ ความสุขก็มีมิติใหม่ คือมีความสุขจากการรู้ แต่ก่อนนี้ต้องเจอสิ่งที่ทำให้ความรู้สึกสบาย ชอบใจ จึงจะสุข แต่ถ้าเจอสิ่งทีารู้สึกไม่สบาย ก็ไม่ชอบใจ และเป็นทุกข์ วนอยู่แค่นั้น เป็นกระบวนการของอวิชชา-ตัณหา-ทุกข์ มาตลอด แต่พอรู้จักใช้อินทรีย์เพื่อการเรียนรู้ เกิดความอยากรู้ ก็เข้าสู่กระบวนการของการศึกษาที่มีความสุขเชิงปัญญา

การใช้อินทรีย์เพื่อการเรียนรู้ ต่างกับใช้อินทรีย์เพื่อเสพความรู้สึก เพราะสิ่งทั้งหลายทุกอย่างเป็นวัตถุหรือเป็นประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้ได้ทุกอย่าง โดยไม่แบ่งแยก ไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ชอบ ก็เรียนรู้ได้หมด

เมื่อเด็กรู้จักใช้อินทรีย์เพื่อการเรียนรู้ คือเพื่อสนองความต้องการรู้ เขาจะข้ามพ้นขั้นของความสุขที่ขึ้นต่อการเสพความรู้สึก ข้ามพ้นความสุข

ทุกข์จากชอบใจไม่ชอบใจ ขึ้นไปถึงขั้นของการมีความสุขได้ทั้งจากสิ่งที่ชอบใจและไม่ชอบใจ เพราะทุกสิ่งไม่ว่าเขาจะชอบหรือไม่ชอบ เขาเรียนรู้ได้หมด โดยเฉพาะสิ่งที่ไม่ชอบ บางทีจะได้เรียนรู้มากกว่า

ตอนนี้เด็กจะพ้นจากอำนาจครอบงำของสุขทุกข์จากความชอบใจและไม่ชอบใจ จะชอบใจหรือไม่ชอบใจ เด็กไม่แคร์แล้ว แต่เด็กหันมาชอบสิ่งที่ได้เรียนรู้ จึงสามารถชอบสิ่งที่ไม่ชอบ

ตอนที่เด็กสามารถชอบสิ่งที่ไม่ชอบนี้ ดีแท้ๆ เลย เพราะเด็กไม่หลงจมอยู่แค่เพิลิดเพิลินสนุกสนานกับการเสพ แต่เด็กมีความสุขกับการเรียนรู้

ตอนนี้ก็เข้ามาสู่หลักของธรรมชาติมนุษย์ที่พุทธศาสนาบอกว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก เพราะเป็นสัตว์วิเศษ ที่ฝึกได้ เรียนรู้ได้ ชีวิตจะดีอยู่ที่การฝึก

เราไม่พูดลอยๆ ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ ถ้าพูดว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ ยังไม่ใช่ภาษาพุทธ แต่เป็นภาษาชาวบ้าน ซึ่งเพี้ยน พุทธศาสนาบอกว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก ฝึกแล้วประเสริฐ ดังพุทธพจน์ว่า *ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ* แปลว่า ในหมู่มนุษย์ ผู้ที่ฝึกแล้วประเสริฐ ต้องฝึกจึงประเสริฐ ไม่ใช่ประเสริฐขึ้นมาเฉยๆ

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ มนุษย์จะดีก็ต้องฝึกต้องศึกษา ต้องให้เด็กเกิดจิตสำนึกในการศึกษาว่า ชีวิตของเราจะดี ต้องฝึกศึกษา ต้องเรียนรู้ พ่อเด็กเริ่มใช้อินทรีย์ พ่อแม่ก็คอยกระตุ้นนำ ให้เขาใช้อินทรีย์เพื่อการเรียนรู้

เมื่อใดเด็กมีความต้องการรู้ เกิดความใฝ่รู้ขึ้นมา แกะจะมองเห็นว่าสถานการณ์ที่แกต้องทำอะไรที่ยากลำบากมากกว่า แกจะได้เรียนรู้มากขึ้นถึงตอนนี้เด็กก็จะเกิดจิตสำนึกในการฝึกตน และยินดีหรือถึงกับชอบสิ่งที่ยาก แกจะเข้มแข็ง พร้อมกับที่ความสุขก็เพิ่มขึ้น แล้วการพัฒนาก็ยิ่งก้าวหน้า

ต่างจากเด็กที่ไม่มีจิตสำนึกในการศึกษา พอเจออะไรที่ยาก ซึ่งไม่ให้เวทนา/ความรู้สึกที่เป็นสุข ก็ต้องทุกข์อย่างเดียว และเมื่อต้องทำ ก็จำใจทำไม่เต็มใจ ต้องฝืนใจทำ จึงมีความสุขทุกข์

แต่คนจะอยู่โดยไม่ทำอะไรก็เป็นไปไม่ได้ เมื่อต้องทำด้วยจำใจฝืนใจอยู่

ตลอดเวลา ก็เป็นสถานการณ์ที่แย่ ชีวิตของเขาจึงมากไปด้วยความทุกข์

แต่พอเราพัฒนาเด็กให้เกิดความใฝ่รู้ขึ้นมา เด็กมีจิตสำนึกในการฝึกตน รู้ว่าชีวิตของเราจะดีถ้าได้ฝึกตัวเอง แยกก็รู้ว่าถ้าเจอสิ่งที่ยาก หรือสถานการณ์ยาก ก็จะได้ฝึกตัวเองมากขึ้น แยกจึงกลับชอบสิ่งที่ยากเหล่านี้

สิ่งที่เด็กผู้ไม่ได้ฝึก ไม่ได้ศึกษา เกลียดกลัว มีความทุกข์ กลับทำให้เด็กที่ใฝ่ศึกษามีความสุข

เด็กที่ใฝ่ศึกษา หากเจอสถานการณ์ที่ต้องทำโดยจิตใจไม่ชอบ ก็ฝืนใจเป็นทุกข์ ทำก็ไม่ได้ผลและเสียสุขภาพจิต แต่พอมีจิตสำนึกในการฝึกตน ต้องการเรียนรู้ ต้องการฝึกตน เจอสิ่งที่ยากรู้ว่าตัวเองจะได้ฝึกศึกษามาก ก็ชอบใจ จึงทำด้วยความเต็มใจ ทั้งสุขภาพจิตก็ดีมีความสุข และทำสำเร็จได้ผลด้วย **นี่แหละการศึกษาที่แท้ คืออย่างนี้**

เริ่มมีชีวิต ก็เริ่มศึกษา การศึกษาจึงต้องเริ่มที่บ้านเป็นธรรมดา

การศึกษาเริ่มต้นที่บ้าน ถ้าพ่อแม่ไม่ได้ฝึกลูกแบบที่ว่าข้างต้น เด็กจะหาแต่สิ่งที่ชอบใจ แสวงสุขเวทนา มีชีวิตอยู่กับด้านความรู้สึก การศึกษาก็ไม่มา ดังนั้นจึงต้องรู้จักใช้อิทธิยก่อน คือใช้อิทธิยเพื่อการรู้ ไม่ติดอยู่แค่การรู้สึก

ด้านรู้สึกนั้นเรายอมให้แกระดับหนึ่ง แต่จะต้องโยงให้ความรู้สึกเป็นตัวกระตุ้นไปสู่การรู้ ส่งเสริมเด็กให้ใช้อิทธิยเพื่อการเรียนรู้จนกระทั่งเกิดเป็นนิสัย ให้เขาเกิดความอยาก หรือความต้องการใหม่ ที่เรียกว่า **ฉันทะ** ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าฉันทะมา รุ่งอรุณของการศึกษาก็มา และชีวิตที่ดิ้นงมก็มาแน่นอน โดยไม่ต้องเรียกร้อง เพราะเป็นปัจจัยตามธรรมชาติ

หลักพุทธศาสนาสอนว่า เมื่อปัจจัยพร้อมแล้ว เหตุมาแล้ว ผลก็ตามมาเอง ไม่ต้องเรียกร้อง เหมือนแม่ไก่ขึ้นฟักไข่ เมื่อถึงเวลาครบ เหตุปัจจัยพร้อม ลูกไก่ก็ออกมา แต่ถ้าแม่ไก่ไม่ขึ้นฟักไข่ มายืนร้องอยู่ข้างเล้า ร้องไปจนไข่เน่า ลูกไก่ก็ไม่ออกมา

ฉันทะ คือความใฝ่รู้และใฝ่สร้างสรรค์ เป็นปัจจัยตัวนำของการศึกษา เมื่อเหตุปัจจัยครบ ผลจะมาเอง ไม่ต้องเรียกร้อง ดังนั้นจึงต้องให้เด็กมีฉันทะ

เมื่อเด็กมีฉันทะ มีความต้องการใหม่ มีความอยากชนิดใหม่แล้ว การศึกษาก็ตามมาเอง ความสุขชนิดใหม่ที่ปลอดภัยก็ตามมาเอง ชีวิตที่ดั่งงามก็ตามมาเอง พ่อแม่ไม่ต้องไปเรียกร้อง ไม่ต้องคอยจ้ำจี้จ้ำไช การศึกษาและความสุขเชิงปัญญาตนเอง เพราะเด็กอยากรู้และอยากเห็นผลของการสร้างสรรค์

เอาละ นี่เท่ากับบอกว่าการศึกษาริมที่อินทรี

เคยใช้วิธีให้เด็กรู้จักแยก เด็กประถมมาวัด ถามแก้วว่า "หนูดูทีวี บ่อยไหม" ดูบ่อย วันละกี่ชั่วโมง วันธรรมดาดูเท่านั้นเท่านี้ชั่วโมง วันเสาร์-อาทิตย์ ดูเยอะหน่อย ทั้งวัน

แล้วที่หนูดูทีวีนั้น ดูเพื่อศึกษากี่ % ดูเพื่อเล่นกี่% เด็กไม่เคยได้ยิน แต่พอแยกได้ คนหนึ่งตอบว่า ดูเพื่อเล่น ๙๙% ดูเพื่อศึกษาแทบไม่มีเลย อีกคนเป็นน้องชาย หนูใช้คอมพิวเตอร์ เพื่อศึกษากับเล่นเท่าไร ตอบว่า เล่น ๙๐ กว่า% ใช้เพื่อศึกษาแทบไม่มีเลย

ถามต่อว่า ทำอย่างนี้ถูกไหม ให้คิดเอง เด็กตอบว่าไม่ถูก ไม่ถูกแล้ว ทำอย่างไร เด็กบอกว่าต้องแก้ไข แล้วหนูจะแก้ยังไง ก็ต้องศึกษาเพิ่มขึ้น แล้วหนูจะเอาไงละ หนูจะดูทีวี เพื่อเล่นกี่% เพื่อศึกษากี่%

เด็กคิดไปมา แกก้ตอบ ๕๐:๕๐ อย่างนี้สายกลางที่ผิด ไม่ใช่สายกลางจริง แต่เอาแค่กึ่งกลาง ก็บอกว่าเห็นใจเด็ก ยุคนี้อายุเขาทำตัวอย่างไว้ไม่ได้ เพราะฉะนั้นยอมให้เล่นเยอะๆ ให้มีศึกษาสักหน่อยก็แล้วกัน ไม่ต้อง ๕๐:๕๐

ในที่สุดก็ตกลงกันได้ เด็กบอกว่า ต่อไปนี้จะดูเพื่อเล่น ๗๐% ดูเพื่อศึกษา ๓๐% เอาละแค่นี้ใช้ได้ ต่อไปค่อยๆ ก้าวหน้าขึ้นเอง

เราต้องแยกได้แบบนี้ คือ ใช้อินทรีเพื่อได้ความรู้ ให้ด้านรู้มากขึ้น แปลว่าดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น ให้ดูแล้วไม่ใช่ได้แค่ลุ่มหลง เพลิดเพลิน เอาแต่สนุกสนาน มัวเมา แต่ดูแล้วให้ได้ความรู้ ได้ความคิด ได้คติ ได้ประโยชน์

พอถึงขั้นนี้ โยนิโสมนสิการก็ได้ช่องที่จะเข้ามาทำงาน เด็กก็จะมองสิ่งที่เข้ามาใหม่ในแง่ที่จะให้ได้ความรู้ และได้ประโยชน์อย่างไร โยนิโสมนสิการจะพาไปเอง แต่ต้องเปิดช่องให้มัน ที่ว่านี่เป็นการใช้อินทรีมาเริ่มต้นการศึกษา

ในบ้าน จะต้องให้เด็กเริ่มรู้จักใช้อินทรี ให้ดูเป็น ฟังเป็น นี่ก็คือการ

พัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในชั้นกายภาวนา ซึ่งในไตรสิกขาจัดเป็นระดับศีล แต่ในเวลาสัมพันธ์จริงจะได้ใช้ได้ฝึกครบหมด ทั้งพฤติกรรม+อินทรีย์สัมพันธ์ (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา พร้อมทั้ง ๓ อย่าง

ในเวลาที่ได้แก้สัมพันธ์ด้วยตา ดูทีวี หรือดูอะไรก็ตาม เขาก็มีเจตนาตั้งใจ มีแรงจูงใจ มีความรู้สึก มีสุข มีทุกข์ มีใจร้ายเจ็บกายน หรือขุ่นมัว เศร้าหมอง มีความโลภ ออยากได้ หรือเกลียดชัง มีคุณธรรมหรือมีกิเลส และจิตใจมีความเข้มแข็ง มีความเพียร หรืออ่อนแอท้อถอย

มีใจว่าพอเจอสิ่งที่อยาก ไม่ชอบ ก็ร้องไห้ หนี ไม่เอาอย่างเดียว สิ่งที่น่าจะสู้ก็ไม่เรียน อย่างนี้แสดงว่าอ่อนแอ ไม่มีความเพียร ใจสู้ไม่มี

ปัญญาแก้มาด้วย เช่น ดูอย่างรู้เข้าใจ หรือดูอย่างมองงายเงา เวลาถ้าเด็กู้เห็นเหตุผล มองเห็นคุณค่าว่า ถ้าเรารู้จักดูสิ่งเหล่านี้ เราจะได้ประโยชน์ การเรียนรู้อีกยิ่งก้าวหน้า

เป็นอันว่า ให้ไปด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน

ทำกิจกรรมทุกอย่างให้เป็นการศึกษา

และพัฒนาการศึกษาในทุกกิจกรรม

เวลาเด็กจะทำอะไรสักอย่าง พ่อแม่อาจจะหัดให้คิด หรือในโรงเรียนก็เช่นกัน เวลาจะทำกิจกรรมอะไรสักอย่าง ครูหรือหัวหน้าอาจจะบอกว่า เอ้า! เราเตรียมพร้อมแล้วนะ มาหยุดยั้งคิดกันสักนาทีหนึ่ง พิจารณาร่วมกันพร้อมกันว่า ในกิจกรรมที่เรา กำลังจะทำอยู่นี้

๑. กิจกรรมหรือการกระทำของเรา นี้ จะก่อความเดือดร้อนเบียดเบียน แก่ผู้อื่นหรือแก่สังคมหรือเปล่า หรือเป็นไปเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นกิจกรรมในทางสร้างสรรค์หรือทำลาย นี่คือด้านศีล

๒. จิตใจของเราเป็นอย่างไร เราทำด้วยความรู้สึกเป็นสุข เบิกบาน ผ่องใส มีความตั้งใจหรือมีแรงจูงใจที่ดี อยากจะช่วยเหลือ อยากจะทำให้เป็นประโยชน์ หรือเพียงแต่เห็นแก่ตัว อยากจะได้เพื่อตัวเอง หรือโกรธเคือง อยากจะแกล้งหรือทำลายใคร สภาพจิตของเราเป็นอย่างไร ถ้าสภาพจิตใจดี

ก็ใช้ได้ นี่ด้านจิตหรือด้านสมาธิ

๓. ต่อไปดูด้านปัญญา เราดูเข้าใจสิ่งที่เรากำลังจะทำชัดเจนไหม เรามีเหตุผลอย่างไรในการที่จะทำ ทำไปแล้วจะเกิดผลดี-ผลเสียตามมาอย่างไร นี่ด้านปัญญา

ด้านศีลก็ไม่เบียดเบียนใคร เกื้อกูลสร้างสรรค์ ด้านจิตใจเราก็มีเจตนาดี มีแรงจูงใจดี ผ่องใสเบิกบาน ไม่งุ่นมัว แล้วด้านปัญญาเราก็มีความรู้เข้าใจเหตุผล มองเห็นจุดมุ่งหมายในการกระทำชัดเจน เออ...พร้อมแล้วก็ทำได้

เมื่ออยู่บ้าน เวลาที่มีกิจกรรมอะไรที่สำคัญ พ่อแม่ก็ให้พิจารณาทั้ง ๓ ด้านนี้ ในทุกกิจกรรม เพราะว่าศีล สมาธิ ปัญญา ทำงานร่วมกัน **การดำเนินชีวิตก็จะเป็นการศึกษา และเป็นจริยธรรมตลอดเวลา**

อารมณ์ก็อยู่ในนี้แหละ เพราะอารมณ์เป็นส่วนหนึ่งของจริยธรรม คือให้เด็กมีจิตใจที่สดชื่น เบิกบาน ผ่องใส ร่าเริง มีความสุข และมีความรู้สึกต่อสิ่งแวดล้อมดี ต่อเพื่อนมนุษย์ดี มีความรู้สึกเป็นมิตร ไม่เคียดแค้นชิงชัง ไม่มีความคิดร้ายต่อใคร ดังนี้ เป็นต้น

เมื่ออารมณ์คือสภาพจิตมา ก็เอาปัญญามากำกับหรือปรับแก้อารมณ์ โดยที่ปัญญานั้นอาจจะมาในแง่ความรู้เหตุผล เช่นเมื่อมองเห็นว่า สิ่งที่เราทำนี้ มีคุณค่าเป็นประโยชน์ เราก็ยังมีความสุขมากขึ้น อารมณ์ก็ยิ่งดี เมื่ออารมณ์คือสภาพจิตดี มีความสุข ความพอใจ ก็ไปหนุนพฤติกรรมให้ยิ่งตั้งใจทำสิ่งที่ดีงามมากขึ้น

ฉะนั้น อารมณ์จึงเป็นส่วนหนึ่งของจริยธรรม มาด้วยกันกับศีลและปัญญาในกระบวนการของการศึกษา ๓ ด้านนี้ ไม่ต้องไปแยกต่างหาก แต่แยกเพียงเพื่อดูให้ชัดและเพื่อทำให้ถนัด

ดูการศึกษา ที่ชีวิตประจำวันในการกินอยู่

เมื่อก็บอกแล้วว่าเด็กสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกาย ในเรื่องอาหารการกิน เครื่องใช้ ปัจจัย ๔ เราก็เริ่มฝึกชีวิตที่ดีงามคือจริยธรรมและการศึกษาดังแต่ในการกินอาหารเลย โดยหัดให้เด็กกินเป็น ส่วนปัจจัยสี่และสิ่ง

ของอย่างอื่นก็หัดให้ใช้เป็น บริโภคเป็น คือรู้จักกินใช้ด้วยปัญญา ไม่บริโภคเพียงด้วยตัณหา คือ ไม่บริโภคเพียงด้วยต้องการตอบสนองด้านเวทนาความรู้สึกเท่านั้น แต่อย่างน้อยมองเห็นความหมายและเหตุผลในการกินใช้บริโภค

นี่เป็นกายภาวนาและเป็นศีลในชีวิตประจำวัน โดยมากคนไม่นึกว่าเรื่องนี้เป็นศีล ไปนึกแค่มะฆ่าสัตว์ ไม่ตบยุง ไปเน้นกับเด็กแต่เรื่องนี้ ไม่ได้มองศีลในการกินอยู่

พอกินอาหารเป็น ศิลก็มาทันที อย่างผู้ที่มาบวชเป็นพระ เริ่มต้นก็ต้องเตือนตัวเองด้วยข้อพิจารณาว่า ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยกคาย จึงบริโภคอาหารนี้ ว่ามีใช้เพื่ออย่างนั้นๆ แต่เพื่ออย่างนี้ๆ

เราก็ต้องถามเด็กว่า กินอาหารเพื่ออะไร วัตถุประสงค์ที่แท้ของการกินอาหารคืออะไร เด็กอาจจะไม่เคยคิดเลย เมื่อคิดเขาก็จะค้นหาคำตอบได้

จากคำถามก็ทำให้คิด ว่ากินเพื่อออร์รอยใช้ไหม เพื่อสนองความอยาก เสพรสใช้ไหม เมื่อคิดเขาก็จะรู้ว่า เอ๊ะ! ที่จริงไม่ใช่แค่นั้น ในที่สุดก็รู้ว่ากินเพื่อให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี กินเพื่อสุขภาพ หรือตามภาษาสมัยใหม่ ว่าเพื่อคุณภาพชีวิต เพื่อบำรุงและซ่อมแซมร่างกาย เพราะร่างกายจำเป็นต้องมีอาหารจึงจะอยู่ได้

เมื่อเด็กรู้อย่างนี้ ปัญญาก็พัฒนา เขาจะกินอย่างมีความมั่นใจด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจจุดหมายในการกิน ไม่กินเลื่อนลอยไร้ความคิดเพียงเพื่อออร์รอย

ถ้าพ่อแม่ไม่ชักนำเด็กในการศึกษา เด็กก็ได้แค่งินเพื่อออร์รอย ติดข้องครุ่นคิดอยู่แค่ว่าออร์รอยหรือไม่ออร์รอย แล้วก็วนอยู่กับการที่จะหาอาหารออร์รอย แถมด้วยเรื่องโก้เก๋ อวดแสดงฐานะ ถ้าอย่างนี้ก็แย่ การศึกษาไม่เริ่มเลย การศึกษาก็แคไปโรงเรียน ซึ่งที่จริงไม่ใช่

การศึกษาอยู่ที่การที่จะให้ชีวิตอยู่ได้อย่างดี **การให้ชีวิตเป็นอยู่อย่างดี เป็นการศึกษาทันที** จึงต้องกินเป็น ถ้ากินไม่เป็นจะอยู่ดีได้อย่างไร

พอเด็กเริ่มรู้จักมุ่งหมายของการกิน มรรคก็เริ่มมา เพราะการรู้จักหมายความว่ากินเพื่อสุขภาพดี เป็นความรู้เข้าใจมองเห็นความจริงถูกต้องตามแนวลัทธิมาทิลลี จึงเข้าสู่ "มรรค" ซึ่งนำไปสู่วิธีปฏิบัติจัดการว่าจะกินอย่างไร

จะกินอย่างไร อ้อ ก็ต้องกินอาหารที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ ต้องกินไม่น้อย-ไม่มากเกินไป ถ้าเอาแต่ตัณหากินเพื่ออร่อย เมื่อยังอร่อยก็กินเข้าไปจนท้องกาง หรือจนกระทั่งอึดแน่นกินไม่ไหว จนย็นไม่ขึ้น กลายเป็นกินแล้วเสียสุขภาพ ทำลายคุณภาพชีวิต บางทีกินอาหารอร่อยและแพง แต่เป็นพิษเป็นภัย

พอรู้ตระหนักในความมุ่งหมายของการกิน เด็กก็เริ่มมีตัวถ่วงดุลตัณหา และ **เดินเข้าสู่วิถีชีวิตแห่งปัญญา**

ถ้าเด็กมีการศึกษาที่แท้ สังคมก็พัฒนาทันที

เราต้องยอมรับว่า คนก็มีด้านความรู้สึกซึ่งต้องให้เขาบ้าง แต่อย่าลืมว่า ถ้าจะมีการศึกษาค้นคว้าก็ต้องพัฒนา เขาจะต้องสร้างคุณภาพขั้นแก่ชีวิต ต้องรู้จักเหตุผลมากขึ้น การกินเพื่อสนองความต้องการเสพรสจะต้องเบาลง และต้องรู้จักเริ่มหาวิธีที่จะกินเพื่อสนองความมุ่งหมายที่แท้ เพื่อการที่จะให้มีสุขภาพดีและได้คุณภาพชีวิต

ต่อไปก็เสื้อผ้า รองเท้า กระเป๋า สิ่งของต่างๆ ที่จะซื้อ ให้เด็กหัดคิดก่อนที่จะซื้อ ให้ชัดต่อความหมาย วัตถุประสงค์ และประโยชน์ที่แท้จริงของมันว่าคืออะไร เพื่ออะไร ต้องได้คุณค่าสนองปัญญา เป็นอันดับ ๑ จากนั้นจึงยอมให้เรื่องของค่านิยม ความชอบ ความรู้สึก ซึ่งเป็นคุณค่าทางตัณหาเป็นอันดับ ๒

เด็กจะแยกได้ทันทีว่า คุณค่าทางตัณหาคือสนองความต้องการเสพรสหรือเสพความรู้สึก คุณค่าทางปัญญาคือสนองความต้องการที่ตรงตามความเป็นจริง โดยรู้เข้าใจในความมุ่งหมายที่แท้จริง ที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต

เมื่อมีชีวิตเป็นอยู่อย่างนี้ ศิลก็เริ่มพัฒนา เราเอาศิลปคือการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมมาเริ่มต้น เพราะเป็นตัวหยาบ เป็นรูปธรรม และอยู่ในชีวิตประจำวัน ให้รู้จักใช้อันตรีย์ ดูเป็น ฟังเป็น กินเป็น บริโภคเป็น นี่คือการศึกษาริเริ่มต้นในชีวิตที่เป็นอยู่ตลอดเวลา

พอเริ่มอย่างนี้ แค่ดูทีวีเป็น เท่านั้นแหละ ชีวิตก็เปลี่ยนทิศทางไปเลย ไม่เฉพาะชีวิตเท่านั้นที่เปลี่ยน สังคมก็เปลี่ยนไป กลายเป็นสังคมที่ก้าวหน้าและสร้างสรรค์ทันที

- ๔ -

การศึกษาพัฒนาชีวิตทั้งระบบ อารมณ์จึงพัฒนาไปด้วย

เมื่อการศึกษาถูกทาง

อารมณ์ก็พัฒนาไปในระบบธรรมชาติของมัน

พอการศึกษาเริ่มต้น ชีวิตดีก็มาเองเลย รวมทั้งเรื่องอารมณ์ด้วย คือสภาพจิตใจที่ดีมาด้วยเอง เพราะว่า เมื่อเป็นการศึกษาที่ถูกต้องแล้ว ทุกด้านก็พัฒนาพร้อมกันหมด พฤติกรรมก็พัฒนาไปด้วยกันกับจิตใจและปัญญา ถึงแม้จะยอมรับว่าบางครั้งต้องมีการฝืนบ้าง ในเมื่อจิตใจยังไม่พร้อม แต่เมื่อเด็กมีจิตสำนึกในการศึกษา เด็กจะเข้มแข็งใจสู้ขึ้นมา เพราะเด็กรู้แล้วว่าชีวิตจะดีต้องมีการศึกษา ฝึกฝน พัฒนา มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษตรงนี้

พอเจออะไรที่จะได้ฝึก เด็กก็จะชอบ เต็มใจ และมีความสุข การฝืนหายไปกลายเป็นการฝึก ความขุ่นมัวเศร้าหมองก็เปลี่ยนเป็นความร่าเริงผ่องใส เราสามารถเปลี่ยนทุกข์เป็นสุขได้ทันทีเมื่อทำที่และความต้องการเปลี่ยน ไม่ใช่ไปตันอยู่กับความสุขในความหมายอย่างเดียว มองอะไรเพียงในแง่ความรู้สึก ทุกข์ก็ทุกข์อยู่นั้น อย่างนี้ก็แย่ การศึกษาก็พัฒนาเด็กไม่ได้

โดยมากเรามองการศึกษาแบบนิ่งตายตัว เป็น static มองความหมายของทุกข์ก็ทุกข์อยู่นั้น แต่ที่จริงอันเดียวกันให้เกิดทุกข์ก็ได้ ให้เกิดสุขก็ได้ แล้วทุกข์ทุกกรณีเป็นสุขได้หมด ถ้าเด็กพัฒนา ก็จะพลิกเปลี่ยนได้หมด ในสถานการณ์ทุกอย่างทุกข์เปลี่ยนเป็นสุขได้ และปัญหาที่เปลี่ยนเป็นปัญญาได้

ทุกชีวิตต้องพัฒนา โดยมีความแตกต่างเฉพาะแต่ละบุคคล

ถาม: แม้ว่าเด็กแต่ละคนมีความถนัด หรือจะเรียกว่าเป็นการที่เขามีฉันทะต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มันจะง่ายถ้าเขาถนัด เด็กแต่ละคนจะมีความถนัด

แตกต่างกัน บางคนมีความอ่อนด้อยในบางเรื่อง เพราะฉะนั้นในการที่เราจะปรับหรือฝึนเขาในเด็กบางคนอาจพอไปได้ แต่ในเด็กหลายคนอาจจะลำบากมาก ทักษะการพัฒนาเด็กของฝรั่ง เขาเลยใช้วิธีว่า ก็พัฒนาด้านที่เก่งๆ ถนัดไปเลย ด้านที่ด้อยอย่าไปยุ่งกับมันมากนัก เพราะคงไปไต่ยาก หรือต้องฝึนมาก ทำให้เด็กไม่มีความสุข ขอทราบความเห็นของท่านเจ้าคุณอาจารย์

ตอบ: เราต้องยอมรับทั้ง ๒ อย่าง ทางพระเรียกว่าความยิ่งและหย่อนคือความแตกต่างระหว่างบุคคล เราต้องมี “บุคคลัญญตา” คือการรู้จักบุคคลตามความแตกต่าง ๒ ด้าน

ด้านที่ ๑ ความแตกต่างแนวตั้ง เรียกว่า ความแตกต่างด้านอินทริย์ เป็นความแตกต่างโดยระดับการพัฒนา ว่าเด็กพัฒนาไปได้แค่ไหน เช่น มีปัญญาแค่ไหน มีสติ มีสมาธิ แค่นั้น

ด้านที่ ๒ ความแตกต่างแนวนอน เรียกว่า ความแตกต่างด้านอหิมุตติ เช่น ความโน้มเอียง ความสนใจ ความถนัด อหิยาศัย พินินสัยที่ต่างๆ กัน

ของฝรั่งมองรวมๆ ปนๆ กันไปอย่างเดียว แต่เราดูแยก ๒ ด้าน ในด้านอินทริย์ต้องให้เด็กทุกคนพัฒนา จะปล่อยไม่ได้ แต่ในด้านความถนัด เรายอม แม้แต่พระอรหันต์ ก็ถนัดต่างๆ กัน และดำเนินชีวิตตามอหิยาศัย

จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงตั้งพระอรหันต์เป็นเอตทัคคะในด้านต่างๆ กัน องค์กรนี้เป็นนักอยู่ป่า องค์กรนี้เป็นนักเทศน์สอนประชาชน องค์กรนี้ถนัดด้านสังคม องค์กรนี้ถนัดด้านอยู่เงียบๆ

รวมความว่า ด้านความถนัดอหิยาศัยนี้ท่านยกให้หรือส่งเสริมตามที่เหมาะสม แต่ต้องแยกจากการพัฒนาด้านอินทริย์ เพราะด้านอินทริย์นั้นเราจะต้องให้เด็กพัฒนา โดยเอาด้านที่ถนัดนั้นแหละมาหนุนการพัฒนาด้านอินทริย์ด้วย อย่าให้สุดโต่ง ไม่ใช่จะยอมจนกระทั่งเด็กต้องสูญเสียหรือพลาดโอกาส

แม้แต่การพัฒนาด้านอินทริย์นั้น ก็มีใช้ท่านให้ฝึน แต่ท่านให้สร้างปัจจัยภายในตัวใหม่ขึ้นมา แล้วปัจจัยภายในตัวนี้ก็มาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงท่าทีและสภาพจิตหรืออารมณ์/ความรู้สึก เช่น ทำให้การฝึนกลายเป็นการฝึก การเสียกลายเป็นการได้ ตลอดจนทำให้ทุกข์กลายเป็นสุข

อนึ่ง อย่าลืมว่า การพัฒนาด้านอินทรีย์นี้ รวมทั้งความเข้มแข็งของจิตใจด้วย อินทรีย์ตัวหนึ่ง ก็คือ วิจารณ์ แม้แต่เมื่อยังมีความรู้สึกฝืนบ้างในตอนแรก ถ้าเกิดวิจารณ์ขึ้นมา ภาวะจิตหรืออารมณ์ด้านลบก็เปลี่ยนไปเป็นบวก

อินทรีย์มีหลายอย่าง รวมทั้งศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นใจ ความมีหลักการ ความมีจิตใจมุ่งสู่เป้าหมาย และวิจารณ์ ความเพียร กำลังใจ ความมีใจสู้ ความเข้มแข็ง ความแกล้วกล้ำที่จะก้าวไปข้างหน้า เด็กบางคนเจออะไรที่ไม่ชอบ แต่พอทำให้รู้สึกท้าทาย ก็ใจสู้ จะต้องเอาชนะ ทำให้สำเร็จให้ได้ ในทางธรรมท่านจึงไม่กลัว เรามีวิธีหลายแบบ สำหรับเด็กที่ต่างกัน

แบบที่ ๑ เด็กมีความโน้มเอียงทางด้านฉันทะ เราพยายามให้เขาเห็นคุณค่าหรือประโยชน์ เมื่อใจเขาชอบ หรือโน้มที่จะชอบ ฉันทะมา เขาจะทำ

แบบที่ ๒ เด็กมีลักษณะชอบสิ่งท้าทาย เรากระตุ้นให้รู้สึกว่าจะต้องเอาชนะ แบบนี้เด็กไม่ต้องชอบก็เอา เขาจะสู้

แบบที่ ๓ เด็กที่ไม่ค่อยสนใจอะไร และขาดความเพียร ต้องทำให้เขารู้สึกตระหนักในความสำคัญของสิ่งนั้น เช่นว่าสิ่งนั้นเรื่องนั้นมีความสำคัญต่อตัวเขา ต่อความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต ต่ออนาคตของเขา หรือต่อคนต่อของที่เขารัก เช่น อะไรจะเป็นอันตรายต่อชีวิต เขาจึงจะเอาใจใส่ สนใจ

แบบที่ ๔ พวกเขาชอบความยากเยื้อง อยากรทดลอง อยากรู้ว่าถ้าทำอย่างนี้จะเกิดอะไรขึ้น ถ้าเปลี่ยนไปอย่างโน้น จะเกิดผลอย่างไร เด็กประเภทนี้ต้องกระตุ้นความอยากรู้อยากลอง จึงจะชักนำความสนใจและเกิดความอยากทำ

ดังนั้น เราอย่าไปติดอยู่แค่คอยจ้องจับว่าเด็กสนใจอะไร แล้วรอที่จะหนุนอย่างเดียว แต่ต้องดูและต้องใช้ปัจจัยทั้ง ๒ ด้าน คือกระตุ้นปัจจัยภายในขึ้นมา และใช้ปัจจัยภายนอกนำหนุน

ดูว่าปัจจัยภายในของเด็กเป็นอย่างนี้ แต่ปัจจัยตัวแปรจากข้างนอกอาจจะมาช่วยปรับเปลี่ยนได้ ถ้าเอาปัจจัยภายนอกมาช่วย จะไปได้ไหม ไม่ใช่มองอะไรเดียวตั้งไปทางเดียว ต้องมองทั้งปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก รู้จักปรับหรือเสริมปัจจัยนั้นๆ โดยสัมพันธ์กับความแตกต่างทั้ง ๒ ด้าน คือ

๑. ความแตกต่างแนวตั้ง ในด้านระดับอินทรีย์ เด็กมีความยิ่งหรือ

หย่อน อ่อนหรือแกก้า ในคุณสมบัติข้อไหน แคไหน

๒. ความแตกต่างแวนอน ในด้านอริมุตี เด็กมีความถนัด ความสนใจ พื้นนิสัย เป็นอย่างไร

พระพุทธเจ้าจะสอนคนไม่ได้ถ้าไม่ทรงทราบความแตกต่างระหว่างบุคคล ๒ อย่างนี้ ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีทั้ง นานาอริมุตติกฏญาณ (รู้จักคนที่แตกต่างกันโดยอริมุตี) และอินทริยปโรปริยัตตฎญาณ (รู้จักคนที่ยิ่งและหย่อนโดยอินทริย) คือรู้ความแตกต่างของแนวโน้มจิตใจ ความสนใจ เป็นต้น พร้อมทั้งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริย เช่น ปัญญา ศรัทธา ความเข้มแข็งมั่นคง ฯลฯ คนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ก็ต้องปฏิบัติต่อเด็กโดยรู้ความแตกต่างของแต่ละบุคคล

มองเป็น คิดเป็น เห็นทางพัฒนาชีวิตไปได้ไกล

การศึกษาเริ่มต้นในครอบครัว พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า ปุพฺพชาจรียาติ วุจฺจเว พ่อแม่เป็นบูรพาจารย์ คือ เป็นอาจารย์คนแรก แต่เราไม่ค่อยให้พ่อแม่ทำบทบาทนี้

การฝึกเด็กที่สำคัญ คือให้เขามีโยนิโสมนสิการ เมื่อเด็กรู้จักคิด เขาจะสามารถพลิกสถานการณ์ พลิกสิ่งที่กำลังเผชิญอยู่ ให้กลับร้ายเป็นดีได้ เด็กจะมีความรู้เท่าทัน ปัญญาที่ฝึกอยู่เรื่อย จะทำให้เขาไวขึ้น

อย่าลืมน่าคนเรานี้ฝึกอะไรไว้ จะมีความไวในเรื่องนั้นด้วย ไม่ใช่มีความแกก้ามากขึ้นเท่านั้น แต่มีความไวเข้ามาด้วย เช่น พอมองอะไรก็เห็นทั้งแง่คุณและแง่โทษเสร็จทีเดียวเลย ทำให้เป็นคนที่ไม่มองอะไรด้านเดียว แต่มองทั้งด้านคุณด้านโทษ อันนี้มีส่วนดีแ่งนี้ มีส่วนเสียแ่งนี้

ไม่มีอะไรที่มีแต่ส่วนดีอย่างเดียว หรือส่วนเสียอย่างเดียว ฉะนั้น ถ้ามีโยนิโสมนสิการ เราจึงเอาประโยชน์ได้จากทุกสถานการณ์ ถ้าเจอสิ่งที่ชอบเด็กต้องรู้ทันที่ว่า สิ่งนั้นมีใช่มีแต่ดี แต่โทษก็มีด้วย เราจะต้องปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้อง โดยรู้ตระหนักรว่าวัตถุประสงค์ของเราคือ ได้เรียนรู้ พัฒนาชีวิต พัฒนาปัญญา ให้ได้ประโยชน์จากสิ่งนั้นๆ นี้คือ โยนิโสมนสิการ ซึ่งมีหลายวิธี

โยนิโสมนสิการ คือการรู้จักคิด รู้จักพิจารณา หรือมองเป็น คิดเป็น มีหลักใหญ่ ๒ อย่าง คือ

- ๑) เอาความจริงจากประสบการณ์นั้น สถานการณ์นั้น หรือสิ่งนั้นให้ได้
- ๒) เอาประโยชน์จากมันให้ได้

คือ ไม่ว่าจะอะไร ต้องเอาความจริง หรือไม่ก็ประโยชน์ หรือทั้งสองอย่างให้ได้ เรียกว่า *มองให้เห็นความจริง และมองให้เห็นประโยชน์* ฉะนั้น แม้แต่เจอลิงที่ร้าย ก็ต้องหาประโยชน์ได้ นี่คือ หลักโยนิโสมนสิการ

ด้วยเหตุนี้ พุทธศาสนาจึงไม่ใช่แค่สอนให้มองแง่ดี เพราะการมองแง่ดี มักเป็นการปลอบใจตัวเอง ส่วนการมองเอาประโยชน์ได้ ไม่ใช่แค่การปลอบใจ แต่เป็นการเข้าถึงความจริงอีกระดับหนึ่ง และนำไปสู่การปฏิบัติด้วย

ทุกอย่างแม้แต่ร้าย เราต้องมองเอาประโยชน์ให้ได้ เช่น เราเกิดมาจน จะไปท้อแท้ทำไม เรื่องนี้พูดบ่อยๆ ก็ดี บางทีเราไปนึกว่า เราเกิดมาจน เราแยะ แล้วก็ท้อแท้ มีความทุกข์ใจ แต่ถ้ามองเป็นก็จะเห็นว่า คนทุกคนไม่มีใครเสียเปรียบหรือได้เปรียบสมบูรณ์ ไม่เป็น absolute

คนที่เกิดในตระกูลเศรษฐีมั่งมีร่ำรวย ก็อาจจะเสียเปรียบมาก ทำไมได้พูดมาแล้วว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่จะดี จะประเสริฐได้ด้วยการฝึก และในการฝึกก็ต้องมีแบบฝึกหัด ชีวิตที่ไม่มีแบบฝึกหัด ย่อมยากที่จะพัฒนา

คนที่เกิดมาท่ามกลางความสุข อะไรก็ง่าย อะไรก็สะดวกไปหมด ไม่เคยผจญปัญหา ไม่เคยมีอะไรต้องทำ ไม่เคยมีแบบฝึกหัด ถ้าพ่อแม่ไม่มีปัญญา ไม่รู้จักคิด ไม่หาแบบฝึกหัดให้ลูกทำ ลูกก็จะอ่อนแอ ไม่พัฒนา ทำอะไรไม่เป็น รับผิดชอบตัวเองไม่ได้ เด็กที่เกิดมารวยมีชื่อเสียงเปรียบอย่างนี้ จึงต้องมีปัญญาที่จะมาสร้างดุล คือพ่อแม่ที่ฉลาด จะหาแบบฝึกหัดให้ลูกทำ

ส่วนเด็กที่เกิดมาจน ก็สามารถได้เปรียบ ตรงที่ว่ามีแบบฝึกหัดเยอะ ย่อมมีไปท้อแท้ ถ้าทำแบบฝึกหัดเป็น จะทำให้ได้ทั้งพัฒนาความสามารถ ได้ทั้งจิตใจที่เข้มแข็ง และได้ทั้งการพัฒนาปัญญา เพราะต้องพยายามแก้ปัญหา ต้องคิด ต้องทำ กว่าจะทำอะไรได้สำเร็จก็ต้องฝึกตัวเองมากมาย ยิ่งฝึกก็ยิ่งได้

โดยเฉพาะยิ่งได้ปัญญามาก เพราะปัญหาคู่กับปัญญา เมื่อแก้ปัญหา

สำเร็จ ก็คือปัญญา มา เมื่อปัญญา มา ปัญหา ก็หมด

คนมีโยนิโสมนสิการ ไม่ต้องกลัวอะไร ไม่มีอะไรที่ร้ายโดยสมบูรณ์ ทุกอย่างเอาประโยชน์ได้หมด

๑. ได้ความจริง

๒. ได้ประโยชน์

การศึกษาเทียม ทำลายศักยภาพของมนุษย์ในทางสร้างสรรค์

ทุกสิ่งทุกอย่างเราเรียนรู้ได้ทั้งนั้น ซึ่งอยู่ที่ต้องใช้อินทรีย์เป็น พอเด็กเริ่มใช้อินทรีย์เพื่อการศึกษา เด็กก็เริ่มข้ามพ้นสุขและทุกข์จากความรู้สึกชอบใจและไม่ชอบใจ ขึ้นไปสู่ขั้นมีความสุขจากการสนองความอยากรู้อยากทำ และพร้อมที่จะไปศึกษาต่อในโรงเรียน

แต่ถ้าในบ้านไม่เริ่มการศึกษาขั้นต้นนี้ จนกระทั่งโตขึ้น ไปโรงเรียน เด็กก็ไม่ได้เรื่อง จะอยู่กับความต้องการเสพอย่างเดียว เด็กอย่างนี้จะพัฒนาอย่างไร สร้างชาติไม่ไหว มันอ่อนแอ มันจะหาแต่เสพ

ศักยภาพของมนุษย์ ด้านที่จะไปแสวงหาความสุขจากการเสพ กำลังได้รับการกระตุ้นมากในสังคมปัจจุบัน ถ้าคนมุ่งไปหาความสุขจากการเสพบริโภค มีเท่าไรก็ไม่พอ พร้อมกันนั้นศักยภาพด้านที่จะสร้างสรรค์ก็ไม่ได้พัฒนา ศักยภาพของชีวิตต้องสูญไปเสียเปล่า

น่าเสียดาย ชีวิตคนจำนวนมากในสังคมปัจจุบัน เกิดมาแล้วไม่ได้พัฒนาศักยภาพในการสร้างสรรค์ อยู่ไปเปล่าๆ ได้แต่บริโภคไปจนหมดชีวิต ไม่มีการพัฒนาที่จะให้ไปเจอสิ่งที่ประเสริฐ ทางด้านจิตใจ และทางปัญญาที่สูงขึ้นไป ความสุขก็อยู่แค่การเสพผลความรู้สึกทางอินทรีย์เท่านั้น

เมื่อแย่งชิงกันหาเสพ ความสุขก็ยิ่งเสื่อมหาย ความสุขในสังคมกลายเป็นความทุกข์จากการเบียดเบียนกัน ความสุขทางร่างกายกลายเป็นเสียสุขภาพ ความสุขทางจิตใจก็ไม่พัฒนา ความสุขทางปัญญาก็ไม่รู้จัก ความสุขที่จะพัฒนาไปข้างหน้าอีกมาก ไม่ไปเลย คนที่เกิดกันมาในสังคมแบบนี้แย เป็นสังคมบริโภคที่จมอยู่กับความสุขขั้นต้น จากการบริโภคอย่างเดียว ความสุขที่ควรจะได้พัฒนาได้อีกมากก็ไม่ได้เลย จึงต้องมาพัฒนาเด็กกันให้ถูก

เมื่อเด็กศึกษา ดูการพัฒนาได้ทุกด้าน รวมทั้งอารมณ์

ถาม: ท่านกรุณาบอกว่าเมื่อกระบวนการเรียนรู้ในสังคมเป็นอย่างไร สังคมจะเป็นอย่างไร ท่านบอกว่าถ้าอยากจะวัด ควรจะดูที่ภาวณา

ตอบ: ดูที่ภาวณา ๔ เพราะมันแยกให้เห็นชัด

ถาม: แต่ในเด็กเล็กแต่ละวัยเราจะมองเขาในเรื่องเหล่านี้อย่างไรว่าครบครันได้ก่อรูปจริยะของเขาที่เหมาะสมแล้วหรือยัง เราจะเติมในส่วนที่ขาดอย่างไร หรือจะช่วยให้เขาไปถึงจุดนั้นได้อย่างไร

ตอบ: ก็ดูทั้งหมด ดูในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เช่น การดู การฟัง ตั้งแต่ดูทีวี การกินอยู่บริโภค การใช้สอยสิ่งต่างๆ ดูได้หมด ถ้าดูด้านจิตใจ เรื่องสภาพจิต/อารมณ์/ความรู้สึกต่อสิ่งแวดล้อม ตอนนี้เด็กไม่ได้ค้นหาเลี้ยงชีพเอง อยู่ที่พ่อแม่ให้ ก็ดูว่าแกละมีความรู้สึกต่อสิ่งนั้นอย่างไร

ตอนนี้ถึงจะยังให้ความรู้ไม่ค่อยได้ ก็เน้นที่ด้านอารมณ์ของแกล ทางพระจึงให้คุณธรรมพ่อแม่มา ๔ เริ่มด้วย เมตตา-รัก พ่อแม่จะต้องมี positive emotions เริ่มด้วยความรักเป็นข้อต้นเลย พ่อแม่จะต้องมีเมตตา คือ ความรัก และเอาความรักของตนไปกระตุ้นความรู้สึกที่ดี ให้เด็กมีการตอบสนองในทางที่อบอุ่นและมีไมตรี

ถ้าพ่อแม่แสดงความรักถูกต้อง เด็กก็จะมีความรักตอบแทน พร้อมด้วยความรู้สึกอ่อนโยน คือ เมตตานั่นจะมากับความอบอุ่นและมีไมตรี ความสดชื่น ความสุข ความอ่อนโยน นุ่มนวล ไม่กระด้าง ไม่แห้งแล้ง พ่อแม่ก็ดูว่าเด็กมีการตอบสนองทางอารมณ์อย่างไร คือพ่อแม่จะต้องนำ โดยมีเมตตา กรุณา เมื่ออารมณ์ดีไป อารมณ์ดีก็มา

คำว่า “อารมณ์” นี้ ถ้าว่าตามภาษาพระควรใช้ว่า “สภาพจิต” หรือ “ภาวะจิต” มากกว่า เราก็ดูสภาพจิตของเด็กว่า มีความสุขไหม สดชื่น เบิกบาน ผ่องใส ร่าเริงไหม มีความรู้สึกต่อผู้คนและสิ่งทั้งหลายอย่างไร มีความรู้สึกในเชิงทำลายหรือมีความรู้สึกในทางที่เป็นมิตร จุดเริ่มนี้สำคัญ คือความรู้สึกต่อเพื่อนมนุษย์และสิ่งทั้งหลาย ที่จะเป็นความรู้สึกเชิงลบหรือเชิงบวก

มองเป็น เห็นความได้เปรียบในความเสียเปรียบ เห็นความสุขท่ามกลางความทุกข์

ถาม: ชีวิตเป็นสุขได้ไหมคะ ถ้าร่างกายที่ว่ามันเป็นทุกข์อยู่มาก จะเอาการเข้าใจ เอาปัญญาไปเอาชนะความทุกข์อันนั้น มันจะเป็นไปได้แค่ไหน พระคุณเจ้า

ตอบ: ต้องไปพร้อมๆ กัน เราต้องยอมรับความจริงก่อน ไม่ใช่ที่เราจะไม่ยอมรับว่าความยากจน หรือความทุกข์ยากนี้มันไม่ดี เรายอมรับ หลักพุทธศาสนาบอกไว้เลยว่า “ความจนเป็นทุกข์ในโลก” (ทลิตฺตฺยํ ทุกฺขํ โลก) จะต้องแก้ไข แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อต้องเผชิญกับมัน เราต้องเอาประโยชน์จากมันให้ได้

ที่นี้เด็กที่รู้ว่ารู้จักมอง ก็หมายความว่า ไม่มองด้านเดียว ถ้ามันครุ่นคิด ตัดจมอยู่กับความทุกข์ ก็ยิ่งแย่ แต่เมื่อเจอมันแล้วก็เอามาใช้ประโยชน์ให้ได้

เริ่มตั้งแต่ใช้ปัญญามองกว้างออกไปว่า คนเราไม่จำเป็นต้องอยู่กับความจนหรือความทุกข์ยากลำบากตลอดไป ให้รู้ความจริงของโลกของธรรมชาติ ที่มีเปลี่ยนแปลง ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน

คนที่ร่ำรวยเกิดมาในความสุข แต่ไม่พัฒนาตัวเอง ต่อไป ชีวิตก็อาจจะตกต่ำยากจนเดือดร้อนยิ่งกว่าเรานี้อีก เพราะไม่เคยลำบากมาก่อน มันเป็นไปได้ มันเปลี่ยนแปลงได้

เราเองก็เปลี่ยนแปลงได้เหมือนกัน หนูอยากมีรถยนต์ขี่ จะเอาก็ได้ เราก็อพัฒนาตัวเอง ขยันหมั่นเพียร แต่เราจะไม่ไปลุ่มหลงกับสิ่งเหล่านั้นด้วยนะ เราจะดีกว่าเขา ตรงที่ว่าเขามีแล้วเขาลุ่มหลง แล้วเขาไม่พัฒนา แล้วต่อไปเขาก็เสื่อม แต่เรานี่ ตอนนี้อยู่ไม่มีก็จริง ก็ยอมรับว่าเรามีความทุกข์อยู่ แต่เราก็อไม่จำเป็นต้องอยู่กับความทุกข์นี้ สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงได้ การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญก็ขึ้นอยู่กับเรา เรามองให้เป็น เราก็ได้ประโยชน์

ขั้นที่ ๑ เราต้องมีความสุขได้มากที่สุด เท่าที่สามารถเป็นไปได้ในภาวะนี้ แล้ว

ขั้นที่ ๒ เราก็พัฒนาตัวเอง เราอยากจะมีอย่างนั้น เราก็ทำเหตุปัจจัยของมัน ต่อไปก็มีได้ เป็นได้

เขาถึงได้เอาตัวอย่างประวัติชีวิตบุคคลสำคัญๆ มาช่วยกระตุ้นให้เด็กได้ดู ว่าอ้อ คนนี้เกิดมาอยากจนจะแยะอยู่แล้ว ต่อมากลายเป็นมหาบุรุษ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ แล้วมีมหาบุรุษที่คนที่เกิดมาท่ามกลางความร่ำรวย แต่มหาบุรุษที่เกิดมาท่ามกลางความจนนั้นเยอะแยะไป

คนที่เกิดมาในชีวิตที่ไม่มีแบบฝึกหัดนี้เสียเปรียบ ต้องมองว่าที่แท้ความเสียเปรียบ-ได้เปรียบอยู่ที่ไหน ให้เด็กจับจุดให้ได้ เพราะว่าชีวิตมนุษย์ที่ดีประเสริฐอยู่ที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ใหม่ จุดดีของมนุษย์อยู่ที่ การที่ได้ฝึกตน ฉะนั้น

ขั้นที่ ๓ **อะไรที่ทำให้เรามีโอกาสเรียนรู้ฝึกตน เราต้องถือว่านี้คือ จุดได้เปรียบ** เราจะเอาความทุกข์ยากมาเป็นแบบฝึกหัดให้ตัวเราพัฒนา

พอจับจุดอย่างนี้ได้ก็ เออ ไม่เป็นไรแล้ว เรื่องทุกข์ยากลำบากอย่างนั้นก็เบาลง สามารถเอาความสุขจากความทุกข์ได้ อย่างพุทธภาษิตที่ว่า “คนมีปัญญา ถึงอยู่ท่ามกลางทุกข์ ก็หาสุขพบ”

ไม่ใช่ว่าไม่มีทุกข์นะ แต่มันเบาลง และมีความสุขขึ้นมาอีกแบบหนึ่งที่คนอีกพวกหนึ่งไม่รู้จัก เพราะจับได้ว่า จุดได้เปรียบอยู่ที่นี้

ส่วนในด้านคนรวย ก็ไม่จำเป็นต้องยอมเสียเปรียบ ถ้าคิดเป็นก็ เออ เราต้องรู้จักเอาสถานการณ์ที่มีความสุขเป็นสภาพเอื้อโอกาส เพราะมีความคล่องตัว แล้วหาแบบฝึกหัดมาทำ ก็กลับได้เปรียบอีก จึงอยู่ที่ว่าใครจะมองสถานการณ์เป็น และรู้จักเอาประโยชน์จากสถานการณ์นั้น

อารมณ์บวกที่ต้องพัฒนาขึ้นมาเป็นหลัก

ที่นี้ก็กลับมาเรื่องอารมณ์ต่อ เรื่องอารมณ์/ความรู้สึกนี้ ก็อย่างที่ว่าแล้ว ต้องเริ่มที่พ่อแม่ เพราะเป็นผู้สัมพันธ์กับเด็กแรกที่สุด

พ่อแม่ต้องคิดว่าจะให้เด็กมีอารมณ์หรือสภาพจิตใจอย่างไร พ่อแม่ต้องรู้ตระหนักกับตัวเองก่อนว่าเรากำลังทำหน้าที่อยู่ การศึกษาของเด็กนี้ ขึ้นต่อ

ความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ของเรานี้แหละ เราจะต้องปฏิบัติต่อเด็กด้วยความรู้สึก คือ emotion ที่ดี โดยเฉพาะเมตตาที่ประกอบด้วยความอ่อนโยนซึ่งพ่อแม่พร้อมอยู่แล้ว เพราะมีความรัก แล้วก็ให้เด็กมีความรู้สึกนี้ด้วย

เมื่อแสดงความรักไปแล้วก็คอยตรวจสอบ เพราะเมตตานี้ก็ต้องระวังมันดีในแง่ทำให้เด็กมีความสุข สดชื่น อบอุ่น แล้วเด็กก็มีความโน้มเอียงในทางที่จะมีเมตริ อ่อนโยนด้วย แต่ถ้าเกินไปจะทำให้เด็กอ่อนแอ และพึ่งพา

ทั้งนี้เพราะพ่อแม่เอาแต่เมตตา อยู่แค่กรุณา กลัวเด็กลำบาก ไม่อยาก让孩子ทำอะไร เลยทำแทนให้หมด เด็กก็เลยไม่ได้ฝึกตน แต่เพราะชีวิตที่แท้จะได้ดีด้วยการฝึกศึกษาเรียนรู้ เมื่อเด็กไม่ได้ทำอะไร ก็ไม่มีโอกาสที่จะพัฒนา ไม่ได้ศึกษา ไม่ได้เรียนรู้ เด็กก็ต้องพึ่งพาพ่อแม่และคนอื่นเรื่อยไป และถ้าไอ้เกินไป เด็กก็จะกลายเป็นนักเรียนร้อง ยิ่งเสียเลย

เมตตา (รวมทั้งกรุณา มุทิตา) นี้ ถ้าใช้ผิด ก็เสียดุล แทนที่จะเกิดผลดีก็เกิดผลเสีย ทำให้เด็กอ่อนแอ พึ่งพา และเรียกร้อง ฉะนั้นจะต้องมีตัวดุลมาซึ่งตรงนี้จะที่พระพุทธเจ้าประทานพรหมวิหารมา ๔ ข้อ เพื่อดุลกันไว้

ตอนนี้จะพูดเฉพาะด้านอารมณ์บวกก่อน เพราะอารมณ์บวกที่สำคัญก็คือ ๓ ข้อแรก ในหลักที่เรียกว่า “พรหมวิหาร ๔”

๑. ในสถานการณ์ทั่วไป ในยามเขาเป็นปกติ พ่อแม่ก็มีความรู้สึกรักใคร่ อยากให้ลูกเป็นสุข เอาใจใส่เลี้ยงดู ให้มีความสุขอบอุ่น เรียกว่ามี *เมตตา*

๒. ในอีกสถานการณ์หนึ่ง เด็กเป็นทุกข์ มีปัญหา เตือดร้อน เช่น เจ็บไข้ พ่อแม่ก็มีคุณธรรมที่เป็นอารมณ์ฝ่ายดี ข้อ *กรุณา* ซึ่งแปลว่าความพลอยมีใจหวั่นไหวไปกับทุกข์ของผู้อื่น พอเห็นลูกทุกข์ไข้ไม่สบาย พ่อแม่ก็หวั่นไหว เรียกว่า sensitive ไวต่อความทุกข์ของลูก อันนี้คือกรุณา ซึ่งต่างจากเมตตาเยอะ แต่โดยมากคนไทยแยกไม่ออกว่าเมตตากับกรุณาต่างกันอย่างไร

เมตตา เป็นสภาพจิตพื้นฐานในยามปกติ คือมีความรัก ความปรารถนาดี อยากให้เขาเป็นสุข แต่พอเขาทุกข์ เตือดร้อน สถานการณ์เปลี่ยนแปลงต่ำลงไป พ่อแม่ก็มี*กรุณา* จิตใจหวั่นไหวไปกับความทุกข์ของลูก พยายามช่วยเหลือปลดปล่อยให้ลูกหลุดพ้นจากความทุกข์ อันนี้เรียกว่า *กรุณา*

๓. สถานการณ์เปลี่ยนไปอีก เขาขึ้นสูง คือ เขามีความสุข ก้าวหน้าทำอะไรๆ ได้ดี ประสบความสำเร็จ ถ้าเด็กโตหน่อยก็เรียนได้ดี สอบได้ดี ได้การทำงานทำดี เป็นต้น เราก็พลอยยินดีด้วย ส่งเสริมสนับสนุน เรียกว่ามี **มุทิตา** ข้อ ๒ และ ๓ นี้เป็นเรื่องของการมีความรู้สึกร่วมหรือพลอย คือ **กรุณา** พลอยมีใจหวั่นไหวไปกับความทุกข์ของเขา และ **มุทิตา** พลอยยินดีไปด้วยกับความดีงามความสุขความสำเร็จของเขา

ใน ๓ สถานการณ์ที่มนุษย์ทั่วไปต้องประสบ พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้พร้อมแล้ว ธรรม ๓ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ถ้าใช้ศัพท์ฝรั่งก็เป็น positive emotions สำคัญ ๓ อย่าง ที่มนุษย์พึงมีต่อเพื่อนมนุษย์ ๓ ข้อ ซึ่งใช้ได้ทั่วไปหมด ไม่เฉพาะในครอบครัว แต่เริ่มกับเด็กก่อนโดยใช้กับลูก เมื่อพ่อแม่มีต่อลูก ก็จะชักนำลูกให้พัฒนาคุณธรรมเหล่านี้ขึ้นมาด้วย

เราก็คอยสังเกตดูว่าเด็กจะมีการแสดงออกอย่างนี้ไหม คือแสดงออกในทางที่สดชื่น เบิกบาน มีความสุข มีความรัก อ่อนโยน

พอเห็นอะไร เห็นสิ่งทั้งหลายแล้ว เด็กแสดงออกอย่างไร ไม่ใช่เห็นตัวโน้นตัวนี้ ก็อยากจะทำลายอย่างเดียว กลายเป็น negative emotions เป็นความรู้สึกเชิงปฏิบัติที่จะทำลาย แต่ต้องให้เด็กมีความรู้สึกในทางที่เป็นมิตร มีเมตตากรุณาและมุทิตา อย่างที่ว่านั่น

นี่ก็พอจะดูเด็กในด้านจิตใจได้แล้ว คือดูความสุข ความทุกข์ ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความรู้สึกต่อสิ่งแวดล้อม ต่อเพื่อนมนุษย์ ต่อสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นอย่างไร มองเห็นการพัฒนาของเด็ก มองเห็นจริยะในด้านจิตใจหรืออารมณ์คือสภาพจิต

- ๕ -

ปัญญากับอารมณ์

ความสมดุลและสมบูรณ์ในการพัฒนาคน

พอเด็กเริ่มใช้อินทรีย์เป็น-เพื่อเรียนรู้ เราก็เริ่มให้เด็กเรียนรู้ในแง่ต่างๆ โดยอาจตั้งเป็นคำถาม เช่นว่าคืออะไร เป็นมาอย่างไร เป็นเพราะอะไร ใช้ทำอะไร ฯลฯ

เหมือนพาลูกไปห้างสรรพสินค้า เด็กเจออะไร สีแดง สีเขียว สะดุดตาก็วิ่งไปหา จะไปดูของเด่นสวยและอยากรู้ ตอนนี้ก็ถึงบทบาทของพ่อแม่ ถ้ามุ่งจะสนองในแง่ความรู้สึกรู้สึกของเด็ก ก็จะเอาแต่สวย-ไม่สวย ชอบ-ไม่ชอบ แทนที่จะให้เด็กได้ใช้อินทรีย์เรียนรู้ในแง่ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร ใช้อย่างไร มันเป็นมาอย่างไร ก็ไม่ชักนำ ไม่ได้จูงเด็กเข้าสู่โยนิโสมนสิการให้เกิดการเรียนรู้

ที่จริงการเรียนรู้ก็เกิดในชีวิตประจำวัน ซึ่งไม่ใช่อื่นไกล ก็อยู่ที่การใช้อินทรีย์ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การใช้สอยบริโภค เหล่านี้เอง ที่จะทำให้นักศึกษาเดินหน้าไปเรื่อยๆ

ครอบครัว คือศูนย์กลางการสร้างสรรค์สังคม

เริ่มด้วยบทบาทพ่อแม่ในการนำเสนอโลกแก่ลูก

อยากจะได้โดยตรงนี้ ที่ท่านสอนว่าพ่อแม่ทำหน้าที่พระพรหมนั้นหน้าที่สำคัญของพระพรหมก็คือ **การแสดงโลกนี้แก่ลูก**

บทบาทนี้เรามักจะลืม บทบาทในการแสดงโลกนี้แก่ลูก ถ้าใช้ภาษาสมัยใหม่ก็เรียกว่า นำเสนอโลกนี้แก่ลูก

พ่อแม่จะนำเสนอโลกในภาพอย่างไร นี่แหละสำคัญที่สุด เด็กจะเห็นโลกอย่างไร มีทัศนคติ มีท่าทีต่อโลกอย่างไร อยู่ที่พ่อแม่เป็นผู้ชักนำ โดยรู้ตัวบ้าง ไม่รู้ตัวบ้าง ถ้าพ่อแม่ไม่ฉลาดก็อาจจะทำให้เด็กได้ภาพของโลกที่เลว

ร้ายรุนแรง ทำให้เกิด emotions และ attitudes คือ ความรู้สึกและทัศนคติ ต่อโลกในทางลบที่เสียหาย

ในการแสดงโลกแก่ลูกนี้ ตัวพ่อแม่เองซึ่งเป็นมนุษย์ ก็เป็นตัวแทนของมนุษย์ทั้งหมด พ่อเด็กเกิดมาก็เจอมนุษย์คู่แรก คือ พ่อแม่ **พ่อเป็นตัวแทนของผู้ชายทั้งโลก แม่ก็เป็นตัวแทนของผู้หญิงทั้งโลก** ที่นี้ พ่อเด็กเจอมนุษย์สองคนแรก ก็เป็นคนดีต่อเขา รักเขา ก็ทำให้เขามีความรู้สึกที่ดีและมองเพื่อนมนุษย์ในทางที่ดี

จากนั้น เมื่อเด็กมีความรู้สึกต่อพ่อแม่ดีแล้ว ก็โยงความรู้สึกนี้ต่อไปยังพี่น้อง โดยพ่อแม่เองก็จะชักจูงให้เด็กมีความรู้สึกที่ดีต่อพี่น้องลำทับเข้าไปอีก ต่อมาลุงป้าน้าอา ญาติมิตรมาหา พ่อแม่ก็แนะนำด้วยท่าทีแห่งความรักใคร่ไมตรีมีเมตตา ทำให้เด็กมองโลกมองเพื่อนมนุษย์อย่างเป็นมิตร มีไมตรี

นี่คือการนำเสนอโลกแก่ลูก โดยเอาตัวเองออกแสดง พ่อแม่เป็นเหมือนตัวละครคู่แรกที่ปรากฏแก่ลูก ถ้าตัวแสดงคู่แรกแสดงผิดบทร ก็เสียหายหมดเลย

ในการแสดงโลกนี้แก่ลูก พ่อแม่ต้องเริ่มด้วยตัวเอง โดยเป็นตัวแทนที่ดีของมนุษยชาติ แล้วทำให้ลูกเกิดความรู้สึกและทัศนคติที่ดี ด้วยความสัมพันธ์อย่างที่ว่าเมื่อก็คือ มีเมตตา กรุณา มุทิตา

ต่อไปก็ให้มีความสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อม โดยมองสิ่งทั้งหลายในแง่ที่เป็นสิ่งที่น่ารู้ น่าศึกษา เมื่อเด็กอยากรู้ ก็จะถาม พ่อแม่ก็สนองตอบให้ความรู้ ว่านั่นคืออะไร มันเป็นอย่างไร มันเป็นเพราะอะไร เด็กก็ได้เรียนรู้ และได้ชื่นชมธรรมชาติแวดล้อม ที่สดสวยงดงาม มีความรู้สึกที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม รักธรรมชาติ แล้วต่อมาเห็นเรื่องราวในทีวี แต่พ่อแม่ดูอยู่ด้วย คอยช่วยอธิบาย

เด็กนึกถึงบทบาทของตัวเอง โดยเห็นโลกนี้ซึ่งมีทั้งแง่ดี แง่ไม่ดี เด็กมองและคิดว่าเราจะออกไปอยู่ร่วมในโลก พ่อแม่ก็ชักนำความรู้สึก ชักนำทัศนคติว่า อ้อ เราจะต้องไปร่วมแก้ปัญหา ไปสร้างสรรคให้โลกนี้อยู่กันดี มีความสุข

การแสดงโลกอย่างนี้ทำให้ได้พร้อมเสร็จ ทั้งด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม(ด้วยพฤติกรรมและอินทรีย์) ทั้งด้านอารมณ์/ความรู้สึกที่ดีงาม และคุณธรรม ทั้งด้านปัญญา ครบหมด

รวมความว่า หน้าทีที่แสดงโลกนี้แก่ลูก หรือนำเสนอโลกนี้แก่ลูก ถ้าพ่อแม่ทำถูกต้อง เด็กก็จะได้รับความรู้สึกและทัศนคติพื้นฐานที่ดี คือ

- ๑) มีความรู้สึกต่อเพื่อนมนุษย์ในทางที่ดี เป็นมิตร มิไม่ตรี
- ๒) มีความรู้สึกต่อโลก ต่อธรรมชาติแวดล้อม ในทางที่มองเห็นความงาม ความน่าชื่นชม สร้างความรู้สึกที่ดี
- ๓) สร้างความรู้สึกต่อสิ่งทั้งหลายในแง่ที่น่าจะไปเรียนรู้ หรือกระตุนให้เรียนรู้ อยากศึกษา อยากไปรู้ว่า มันคืออะไร เป็นอย่างไร
- ๔) สร้างความรู้สึกต่อโลกคือสังคมมนุษย์นี้ ในแง่ที่ตนเองจะไปมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา และสร้างสรรค์ ทำให้สังคมมีความสุขยิ่งขึ้น

ทั้งหมดนี้เป็นบทบาทที่พ่อแม่ทำได้ ด้วยการนำเสนอโลกนี้แก่ลูกอย่างถูกต้อง

การที่เน้นเรื่องนี้เพราะอะไร ก็เพราะเวลานี้พ่อแม่และเลยบทบาทนี้กันมาก แต่ปล่อยให้ทีวี วิทยุ และสื่ออะไรต่างๆ นำเสนอโลกแก่ลูกในลักษณะที่เลวร้ายน่ากลัว ซึ่งโน้มนำอารมณ์ความรู้สึกไปในทางไม่ดี

- เห็นแต่ความโหดเหี้ยม ความรุนแรง การฆ่าฟัน ตามล่าสังหาร การแย่งชิง ทำลายกัน ชายมองหญิง หญิงมองชาย เป็นกามวัตถุ เป็นวัตถุเสพ ไม่มองเป็นเพื่อนมนุษย์ หรือพี่น้องร่วมโลก แล้วก็โน้มนำความรู้สึกไปในทางที่มีแต่ระคะ/โลาะ โทสะ และโมหะ
- มีความรู้สึกต่อสิ่งแวดล้อมในทางที่กระตุ้นการเสพบริโภค ไม่ใช่กระตุ้นการเรียนรู้ ไม่ได้อยากไปศึกษา หรืออยากเรียนรู้ แต่อยากไปหาความสุขอย่างเห็นแก่ตัว
- ไม่ได้มองโลกในแง่ความงดงามสดใส แต่มองในแง่ที่เลวร้ายน่ากลัว เป็นแดนแห่งการห้าหั้นข่มเหงครอบงำกันต่างคนต่างจะเอาชนะ
- มองบทบาทของตัวเองในแง่ที่จะไปแย่งชิงกับเขา ไปแข่งขันเอาชนะ ไปกำจัดมัน เพื่อให้เราสำเร็จ

เด็กเจริญมาในโลกปัจจุบัน โดยมีทีวี วิทยุ เป็นต้น เป็นตัวนำเสนอโลกอย่างนี้ แล้วก็ดูเถอะ เด็กจะโตขึ้นไปอย่างไร พัฒนาการทางอารมณ์ คือ

ภาวะทางจิตใจของเด็กจะเป็นอย่างไร นี่คือการศึกษามาก่อนแล้ว เสียตั้งแต่ต้น ฉะนั้นจึงต้องเน้นบทบาทของพ่อแม่ในการแสดงโลกนี้ หรือนำเสนอโลกนี้แก่ลูก จะต้องจำไว้ให้แม่นว่า ต้องนำเสนอโลกนี้แก่ลูก

- ๑) ให้ลูกได้ความรู้สึกที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ เป็นมิตร มิไม่ตรี
 - ๒) ได้ความรู้สึกและทำที่ที่ติดต่อสิ่งแวดล้อม มองเห็นโลกนี้สวยงาม มีธรรมชาติที่น่าชื่นชม
 - ๓) มีความรู้สึกต่อสิ่งทั้งหลายในโลกว่าน่าจะไปศึกษา น่าจะไปเรียนรู้
 - ๔) มองบทบาทของตัวเองในสังคมว่าจะไปมีส่วนร่วมสร้างสรรค์
- เวลานี้ไม่ได้ลักข้อ แต่ได้สิ่งที่ตรงข้าม อันนี้ก็เรื่อง emotion คือ อารมณ์ความรู้สึกด้วย

อารมณ์บวกเยี่ยมยอด คือความรัก

ไหนๆ พูดมาถึงนี้แล้ว ก็พูดให้ครบบทบาทของพ่อแม่ ที่เรียกว่า บทบาทพระพรหม ซึ่งได้พูดมาแล้วในแง่การแสดงหรือนำเสนอโลกนี้แก่ลูก

โดยทั่วไป พ่อเราได้ยินธรรมะของพระพุทธเจ้าสอนว่า พ่อแม่ คือ พระพรหมของลูก เราก็มองใจแล้วว่าพ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิด ท่านให้ชีวิตเรา มา ก็จบ เราไม่ได้มองว่าที่แท้นั้นพ่อแม่ทำอะไร และที่ว่าพ่อแม่เป็นบูรพาจารย์ก็ไม่รู้ว่าพ่อแม่สอนอะไร

การเป็นพระพรหมนั้นต้องทำหน้าที่ให้ครบ พระพรหมก็คือ ผู้

๑) สร้างโลก

๒) บำรุงรักษาอภิบาลให้โลกดำรงอยู่ด้วยดี

พระพรหมของพรหมนั้นมีบทบาทเป็นพระเจ้าผู้สร้าง แล้วต่อมาก็มีพระนารายณ์มาเป็นผู้รักษา และพระอิศวรมาเป็นผู้ทำลาย แต่ในยุคเดิมมีพระพรหมองค์เดียว พระอิศวรและนารายณ์เกิดทีหลัง แล้วก็มาชิงความเป็นใหญ่กัน ๓ องค์ ใครจะใหญ่กว่ากัน เดียวนี้พระพรหมตกอันดับไปแล้ว เหลือแต่พระนารายณ์กับพระอิศวรแข่งกันอยู่

พระพุทธเจ้าไม่ทรงยอมรับพระพรหมเทพเจ้าแบบนั้น พระองค์ตรัสว่า

พ่อแม่และทุกคนนี้แหละต้องเป็นพรหมเอง ต่างจากของพรหมณ์ที่เขาต้องรอให้พระพรหมสร้างโลก ทางพุทธศาสนาถือว่าโลกของมนุษย์คือสังคัม มนุษย์ มนุษย์เป็นผู้สร้าง มนุษย์เป็นผู้รักษา เพราะฉะนั้นมนุษย์ทุกคนจึงต้องเป็นพรหม และจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้สร้างและอภิบาลโลก

จะเป็นผู้รักษาอภิบาลโลกได้อย่างไร ก็ต้องมีคุณธรรม ๔ ประการนี้คือ พรหมวิหาร ๔ ซึ่งเป็นธรรมประจำใจของพรหม อย่างที่ว่าเมื่อก็ ขยายจากลูก ไปจนถึงเพื่อนมนุษย์ทั้งหมด เพราะว่าครอบครัวนี้เป็นสังคัมตัวแทน คือเป็นสังคัมย่อยซึ่งเป็นตัวแทนของสังคัมทั้งหมด ลูกก็เรียนรู้บทบาทพระพรหมจากสังคัมย่อยนี้ แล้วก็ไปใช้กับสังคัมใหญ่ ฉะนั้นจึงต้องมีธรรม ๔ ข้อนี้ต่อทุกคน คือ

- ๑) เขาอยู่เป็นปกติ เราก็มืดตา มีไมตรี รักใคร่ ปรารถนาดี อยากให้เขาเป็นสุข
 - ๒) เขาทุกข์ยาก เดือดร้อน ตกต่ำ เราก็มีกรุณา พลอยห่วงใยในทุกข์ของเขา และหาทางช่วยเหลือ
 - ๓) เขาประสบความสำเร็จ ทำดีก้าวหน้า เราก็มพลอยยินดีสนับสนุน
- สามอย่างนี้ ต้องมี เป็นอารมณ์ความรู้สึกด้านที่ดี ถ้าใช้ศัพท์แบบฝรั่ง ก็ว่าเป็นอารมณ์บวก (positive emotions)

แต่ความรักก็ต้องอยู่ในขอบเขตของความรู้

อย่างไรก็ตาม พ่อแม่จะมีแต่ด้านความรู้สึกไม่พอ การที่จะเลี้ยงลูกให้พัฒนาได้สมบูรณ์ เต็มทั้งคน พ่อแม่ต้องใช้ความรู้ด้วย

คุณธรรม ๓ อย่างที่พูดมานี้ เป็นอารมณ์/ความรู้สึกที่ดีที่สุดแล้ว ซึ่งพ่อแม่มีต่อลูกครบทั้ง ๓ สถานการณ์

แต่ถ้ามีเพียงด้านรู้สึก ก็จะเป็นอย่างที่ว่า คือ รักมาก ไม่อยากให้ลูกทำอะไรยาก คอยกลัวว่าลูกจะลำบาก เด็กได้การบ้านมา หนูคิดจะเหนื่อยสมอง เตี้ยปวดหัว พ่อแม่ก็ทำแทนให้ หรือพ่อแม่สมัยก่อน ตอนใช้กระดานชนวน เด็กต้องเขียนด้วยดินสอหิน มันแข็งเจ็บมือ พ่อแม่ก็กลัวว่าลูกเรียนหนังสือ เขียนกระดานชนวน จะเจ็บมือ ก็เลยไม่ให้เรียน เด็กก็เลยไม่ได้พัฒนา

นี้แหละ ถ้าพ่อแม่มีแต่เมตตา กรุณา มุทิตา อยู่แค่ด้านความรู้สึก อย่างเดียว ก็จะเสียดุล เด็กก็จะเป็นอย่างที่ว่าเป็นก็ เช่น อ่อนแอ แล้วก็พึ่งพา แล้วก็เรียกร้อง แต่ยิ่งกว่านั้นก็คือ ไม่รู้จักกฎเกณฑ์ กติกา ซึ่งมนุษย์ที่อยู่ในโลก อยู่ในสังคม และอยู่กับความจริงของธรรมชาติ จะต้องรู้และปฏิบัติให้ถูกต้องด้วย แต่เพราะเลี้ยงกันมาด้วยความรู้สึก เด็กโตขึ้น โดยไม่รู้หลักการ ไม่สัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญาที่รู้ความจริง จะเอาแต่ความรู้สึก

ฉะนั้นพ่อแม่ต้องใช้ด้านความรู้คือปัญญาด้วย ก็เอาเป็นว่า พ่อแม่ต้องรู้ว่า ลูกเราเนี่ย ไม่ได้อยู่กับเพื่อนมนุษย์อย่างเดียว แต่ชีวิตของเขา เป็นธรรมชาติ และเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เขาอยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่ไม่เข้าใคร ออกใคร ธรรมชาติมันไม่ตามใจเรา

พ่อแม่รักลูก เพราะฉะนั้นพ่อแม่ก็ทำตามใจได้ ทำเพื่อลูกได้ทุกอย่าง แต่พอถึงธรรมชาติ มันไม่ทำเพื่อลูกนะ ลูกจะต้องรู้มัน แล้วก็ทำให้ลูกตามความจริงของมัน หรือตามกฎของมัน ตอนนี้อยู่ก็คือที่เรียกว่าปัญญา พ่อแม่ต้องใช้ปัญญากับลูก ต้องรู้ว่ามนุษย์นี้มีภาวะ ๒ ด้าน คือด้านที่เป็นบุคคลในสังคม กับด้านที่เป็นชีวิตในธรรมชาติ อันนี้คือลักษณะที่เป็นองค์รวมอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งศาสตร์สมัยใหม่เอาไปแยกกระจายหายจากกันหมด

คนเป็นบุคคลที่พึ่งสัมพันธ์ในสังคมด้วยอารมณ์แห่งความรัก คนเป็นชีวิตที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่ต้องปฏิบัติด้วยปัญญา

ขอแทรกนิดหนึ่งว่า แม่แต่ตัวคนนี่ ศาสตร์สมัยใหม่ก็แยกกระจายไป

๑) ศึกษามนุษย์โดยเรียนชีวิตที่เป็นธรรมชาติ เรียกว่าวิทยาศาสตร์ แต่เรียนธรรมชาติเฉพาะด้านกาย หรือด้านวัตถุรูปธรรม

๒) ศึกษามนุษย์ในแง่เป็นบุคคลที่อยู่รวมในสังคม โดยแยกไปเป็นสังคมศาสตร์

๓) ศึกษามนุษย์ด้านคุณค่า โดยยกไปให้มนุษย์ศาสตร์

แต่แท้จริงนั้น คนนี้จำแนกได้ แต่แยกไม่ได้ มนุษย์นั้นในเวลาเดียวกันเขาเป็น ๒ อย่าง คือ

๑) คนเป็นชีวิต ซึ่งเป็นธรรมชาติ และเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ทั้งนี้หมายถึงชีวิตทั้ง ๒ ด้าน คือทั้งกายและใจเป็นธรรมชาติ มีกฎเกณฑ์การทำงานตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ต้องขึ้นต่อกฎธรรมชาติ

๒) คนเป็นบุคคล ที่อยู่ร่วมในสังคม มีความสัมพันธ์ต่อกันโดยขึ้นต่อเจตจำนง ซึ่งมีแรงจูงใจต่างๆ และประกอบด้วยอารมณ์/ความรู้สึก

เราต้องมองคนที่เดี่ยวยสองด้านหรือสองสถานะ แล้วก็มองให้โยงถึงกัน โดยเฉพาะมองคนต้องให้ถึงชีวิต แต่เรามักจะมองคนแค่บุคคล ซึ่งเป็นด้านสังคม

ต้องย้ำว่า คนนี้มี ๒ ด้าน ด้านที่หนึ่งเป็นชีวิต อยู่ในธรรมชาติ เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ด้านที่สองเป็นบุคคล ซึ่งเป็นสมาชิก อยู่ร่วมในสังคม

ทีนี้ในแง่เป็นบุคคล เรามีความสัมพันธ์ที่ดี โดยมีเมตตา กรุณา มุทิตา มีอารมณ์ความรู้สึกที่ดี ที่เป็นด้านบวก แต่แค่นี้ยังไม่พอ พ่อแม่ต้องรู้ว่า อ้อ ลูกของเราเนี่ย เขามีชีวิตที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ แม้แต่ร่างกายของเขากินอาหารผิด กฎธรรมชาติก็ไม่เข้าใครออกใคร มันก็เกิดเป็นพิษ ลูกจะต้องรู้

การที่จะอยู่กับธรรมชาติ ต้องอยู่ด้วยปัญญา ไม่เหมือนอยู่กับเพื่อนมนุษย์ ที่พออยู่กับกันได้ด้วยอารมณ์/ความรู้สึกที่ดี แต่ในการอยู่กับธรรมชาตินี้ เราเอาอารมณ์ที่ดีไปใช้ไม่ได้ เราต้องใช้ปัญญา แต่เอาอารมณ์ดี มาช่วยให้ปัญญาเดินคล่อง

ตอนนี้แหละ พ่อบอกว่า ลูกนี้เป็นชีวิตด้วยนะ พ่อแม่จะต้องรู้ว่า ลูกต้องอยู่กับความจริงของโลกและชีวิต ที่ไม่เข้าใครออกใคร และเพราะเราไม่ได้อยู่กับลูกตลอดไป ฉะนั้นเราจึงต้องเตรียมลูกให้อยู่กับโลกและชีวิตที่เป็นจริงนั้นให้ดีที่สุด เวลานี้คือโอกาสซึ่งเรามีอยู่ ที่จะช่วยลูกให้เตรียมพร้อมที่จะไปอยู่ในโลกและชีวิตที่เป็นจริง ทั้งในบัดนี้และโดยเฉพาะในเบื้องหน้า

ฉะนั้น เด็กจะไปมีชีวิตให้ดีได้อย่างไร เราต้องเตรียมเขาไว้ตั้งแต่บัดนี้ นี่คือหน้าที่ของพรหมวิหารข้อ ๔ ได้แก่ อุเบกขา

พอถึงอุเบกขา ตอนนี้หยุดก่อน พ่อแม่ไม่ทำให้ ต่างจากเมตตา กรุณา มุทิตาที่จะทำให้ลูกทำเดี๋ยว แต่พอถึงข้อ ๔ นี้หยุด พ่อแม่ไม่ทำให้ เพราะ

อะไร เพราะปัญหาบอกว่า เรื่องนี้ลูกต้องเตรียมตัวไว้นะ ลูกต้องฝึกหัดรับผิดชอบตัวเอง เรื่องนี้ลูกต้องเป็น ลูกต้องเก่ง ตอนนี้แหละ มาถึงสถานการณ์ที่ลูกจะต้องฝึกหัดรับผิดชอบตัวเองหรือฝึกทำให้เป็น นั่นคือ พ่อแม่ต้องใช้อุเบกขา คือวางทีเฉยๆ ไม่ใช่เฉยเมยนะ แต่เฉยๆ เฉยมอง

ถ้าเฉยเมย หรือเฉยเมิน ก็กลายเป็น *อัญญาอุเบกขา* แปลว่า เฉยโง่ แต่อุเบกขาที่ถูกต้องคือเฉยด้วยปัญญา เฉยด้วยรู้ จึงเฉยอยู่ การที่เฉยดูก็เพราะรู้ว่า เรื่องนี้เด็กจะต้องหัดรับผิดชอบตัวเอง จึงต้องให้เขาหัดทำ

เราไม่ทำให้ แต่ก็ไม่ทอดทิ้ง อุเบกขาก็ทำหน้าที่คอยดูแล *“ดูให้เขาทำ”* โดยเป็นที่ปรึกษา แล้วก็รอจังหวะ ช่วยแก้ไข แนะนำ ให้เขาทำได้ถูกต้อง และได้ผลดี อันนี้คือหน้าที่อุเบกขา

ที่นี้ก็คอยมองดูว่ามีเรื่องอะไรที่เด็กจะต้องหัด จะต้องทำ จะต้องผจญ จะต้องทำให้เป็นเอง พ่อแม่จะต้องหยุดชวนขวายทำให้หรือทำแทน แต่ให้เด็กหัดทำ แล้วก็คอยเป็นที่ปรึกษา คอยแนะนำ

ยิ่งกว่านั้นยังหมั่นคิดที่จะหาแบบฝึกหัดมาให้ลูกทำอีกด้วย โดยไม่มัวรอให้มีเรื่องต้องทำ เพราะนี่คือโอกาสที่เราจะช่วยเขาได้ เพราะต่อไป ถ้าเด็กโตแล้ว เราไม่อยู่ด้วย เขาไปเจอสถานการณ์อย่างนี้ เขาทำไม่ถูก ก็ไม่มีใครช่วยฝึก ตอนนี้เป็นโอกาสแล้ว ที่เราจะช่วยให้ลูกฝึกตัวเองอย่างได้ผลดี แล้วเด็กจะเก่งด้วยข้อนี้แหละ

โดยมากเด็กจะพัฒนาด้วยข้ออุเบกขาของพ่อแม่ ถ้าพ่อแม่มีแต่เมตตา กรุณา มุทิตานี้ ดีไม่ดี พ่อแม่จะกลายเป็นตัวขัดขวางการพัฒนาของลูก ฉะนั้นอุเบกขาก็คือหลักปฏิบัติที่ท่านให้มาเพื่อเปิดโอกาสที่จะช่วยลูกให้พัฒนาตัวของเขา คือเจอสถานการณ์ที่ต้องฝึก ก็ให้เขาฝึก ถ้าไม่มีสถานการณ์นั้น เราก็กหาแบบฝึกหัดมาให้เขาทำซะเลย

เมื่อพ่อแม่มีทั้งอารมณ์ดี และมีปัญญาดุล เป็นพ่อแม่ที่สมบูรณ์ ลูกก็จะพัฒนาเป็นองค์รวมแห่งชีวิตและเป็นบุคคลที่สมบูรณ์

พ่อแม่ที่ฉลาด ย่อมรู้จักเฉยนิ่ง หรือหยุดชวนขวายข้างนอก แต่ข้าง

ในปีสัญญาไม่หยุด ไม่นิ่ง ไม่เฉย จะมองจะคิดไปข้างหน้า ว่าเด็กของเราจะต้องเก่งในเรื่องอะไรบ้าง จะต้องทำอะไรเป็นบ้าง แล้วก็หาแบบฝึกหัดมาให้ลูกทำ ตอนนี้แหละลูกจะเก่งจริงๆ

พอได้อย่างนี้ คือได้ทั้งด้านรู้สึก และได้ทั้งด้านรู้ ก็พัฒนาสมบูรณ์เลย เด็กจะโตเต็มคนแล้วเก่งจริงๆ ด้วย

ด้านอารมณ์/ความรู้สึก ก็ดี จิตใจดี มีเมตตา มีเมตรี รู้จักเห็นใจเพื่อนมนุษย์ อยากรวยเหลือ มีความรัก มีน้ำใจ สดชื่น อบอุน อ่อนโยน ละมุนละไม แต่พร้อมกันนั้น ก็ไม่อ่อนแอ มีความเข้มแข็ง มีใจสู้ รู้จักฝึกตน รู้จักรับผิดชอบ มีปัญญาคิดแก้ไขสถานการณ์ต่างๆ เจริญออกงามไปด้วยกันทั้งหมด

ฉะนั้นอุเบกขานี้สำคัญมาก อย่านำได้ทั้ง คนไทยพลาดมากที่ขาดอุเบกขา คนไทยเก่งในเรื่องเมตตา กรุณา มุทิตา ต่อลูก แล้วก็เก่งเมตตา กรุณา แต่ไม่ค่อยมุทิตา ต่อเพื่อนมนุษย์ ค่อยๆ หลุดไปที่ละข้อ คือ

ต่อลูกนี้หลุดไปข้อท้าย คืออุเบกขา เหลือเมตตา กรุณา มุทิตา แต่พอออกไปสังคมหลุดข้อ ๓ มุทิตาหายไปอีก ไม่ส่งเสริมคนดี เหลือแต่เมตตา กรุณา

เมื่อพ่อแม่มีพรหมวิหารครบ ๔ เด็กก็จะพัฒนาสมบูรณ์ สามข้อแรกอธิบายไปมากแล้ว ขอย้ำข้อที่ ๔ คือ อุเบกขา ซึ่งใช้ใน

๑) สถานการณ์ที่เด็กจะต้องฝึกหัดรับผิดชอบตัวเอง อย่างที่พูดไปแล้ว

๒) สถานการณ์ที่เด็กต้องรับผิดชอบการกระทำของเขา คือ ฝึกการมีชีวิตจริงอยู่ในสังคม ด้วยการมีระเบียบวินัย มีกฎเกณฑ์ เช่น กติกาในบ้าน วินัยในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างลูก เป็นต้น ใครทำผิดก็เป็นผิด ทำถูกก็เป็นถูก อันนี้คือข้ออุเบกขาในแง่ให้ความเป็นธรรม ต่อจากนั้นอีกขั้นหนึ่ง

๓) สถานการณ์ที่ลูกรับผิดชอบตัวเองได้แล้ว คือ ลูกโตแล้ว เรียนจบแล้ว มีการมีงานทำแล้ว มีครอบครัวของเขาเองแล้ว พ่อแม่ก็ต้องวางอุเบกขา ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงในชีวิตและครอบครัวของเขา ไม่ใช่ไม่เห็นแก่ความรัก แล้วไปกวนวายในครอบครัวของเขา ไปจัดโน่นแตงนี่ เลยทำให้เขาอึดอัดไม่เป็นสุข ผิดหลักอุเบกขา ทั้งๆ ที่ยังมีเมตตา กรุณา มุทิตา แต่เสียที่ขาดอุเบกขา เลยเกิดเป็นปัญหาใหม่ขึ้นมา

รวมเป็นอนุเบกขา ใน ๓ สถานการณ์ คือ

- ๑) เมื่อลูกต้องฝึกหัดรับผิดชอบตัวเอง
- ๒) เมื่อลูกต้องรับผิดชอบการกระทำของตัวเอง
- ๓) เมื่อลูกรับผิดชอบตัวเขาเองได้แล้ว

การศึกษาพัฒนาเด็กทั้งตัวคน คือพัฒนาการดำเนินชีวิตครบทั้งระบบ

นี่คือหลักการพัฒนาเด็ก ที่จะให้เป็นคนสมบูรณ์เต็มคน ตามหลักที่ว่า ชีวิตเป็นการศึกษาในตัว และเมื่อคนดำเนินชีวิตให้ถูก การศึกษาก็จะมาเอง โดยมีการพัฒนา ๓ ด้าน คือ

- ๑) ด้านการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งแยกย่อยเป็น ๒ ด้าน คือสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ กับทางสังคม
- ๒) ด้านจิตใจ แล้วก็
- ๓) ด้านปัญญา

นี่ก็คือศีล สมาธิ ปัญญา ในทุกขณะ ทุกกิจกรรม ซึ่งมี ๓ ด้านนี้ไปด้วยกัน และเมื่อวัดผลก็วัดด้วยภาวนา ๔ ก็เป็นอันว่าจบไว้แค่นี้ก็แล้วกัน พุดมาเยอะเยอะแล้ว

ถาม: ขออนุญาตทบทวนที่พระคุณเจ้าได้กรุณาให้แนวคิด แสดงว่าเราทำวิจัย input คือตัวปัจจัยนำเข้าที่จะมองในองค์ประกอบ ๔ ลักษณะณะคะที่ว่ารักเพื่อนมนุษย์ รักสิ่งแวดล้อม สนใจใฝ่รู้ และก็เห็นประโยชน์ส่วนรวม

ตอบ: เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ก็ใช่ แต่อาจจะเป็นเพียงความรู้สึกหรือเป็นจิตสำนึก ต้องให้เป็นทัศนคติเลย ให้มีเจตคติเชิงรุกในการที่จะไปร่วมสร้างสรรค์ คือ พอนึกถึงสังคมปั๊บ มองว่าเราจะไปร่วมสร้างสรรค์

ถาม: องค์ประกอบที่ ๒ ก็มีพรหมวิหาร ๔ ซึ่งประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ซึ่งก็จะต้องไปมองรายละเอียดแต่ละประเด็น

ตอบ: หลักสำคัญคือ ให้มีดุลยภาพระหว่าง ด้านรู้สึก กับด้านรู้ ด้านรู้สึกมี ๓ ตัว คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ส่วนด้านรู้มีอุเบกขา มาเป็นตัวเชื่อม

ไปสู่ปัญญา

อนึ่ง มีการแยกด้วยว่า *ด้านรู้สึก* คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ประสาน คนกับคน คือระหว่างตัวเรากับคนอื่น ส่วน *ด้านรู้* คือ อุเบกขา เราอยู่กลาง และช่วยให้คนอื่นเข้าไปประสานกับธรรม

เรื่องพรหมวิหาร มีแง่มุมที่มองได้หลายอย่าง การใช้พรหมวิหารต้อง ขึ้นต่อสถานการณ์ที่ต่างกัน เราแยกสถานการณ์ที่ลูกหรือเด็ก หรือคนอื่น เขาอยู่หรือตกอยู่ในสถานการณ์ไหน

๑) สถานการณ์ที่เขาเป็นปกติ ก็มีเมตตา ไมตรี

๒) สถานการณ์ที่เขาตกต่ำ เดือดร้อน ก็มีกรุณา

๓) สถานการณ์ที่เขาดีขึ้น ก็มีมุทิตา

๔) สถานการณ์ที่ต้องเป็นไปตามธรรม ซึ่งเขาจะต้องรับผิดชอบต่อ ชีวิตของเขา ต่อความจริงของชีวิตและโลก ต่อกฎธรรมชาติ และต่อกฎ กติกาของสังคม ก็มีอุเบกขา ซึ่งโยงไปหาปัญญา โดยเฉพาะการใช้อุเบกขา ในสถานการณ์ที่จะให้เขาฝึกหัดพัฒนาตัวเอง

เพราะฉะนั้นจึงได้พูดเมื่อครั้งว่า บางทีเด็กที่เกิดมายากจน และขาดผู้ ดูแล คือ ขาดเมตตา กรุณา มุทิตา แต่เขาจะได้ข้ออุเบกขา ซึ่งแม้จะเป็น อุเบกขาประเภทเฉยใจ หรือเฉยเมิน เฉยเมย ก็ยังได้ประโยชน์ ถ้าเด็กคิด เป็น เพราะเด็กที่คิดเป็นนั้น หรือแม้แต่จับปลัดจับผลูคิดถูกทางขึ้นมา ก็จะใช้สถานการณ์ร้ายนี้เป็นแบบฝึกหัดที่จะทำให้เขาเข้มแข็ง มีปัญญาความสามารถที่จะก้าวไปด้วยตนเอง

เพราะฉะนั้นเด็กที่เกิดมาลำบาก ทุกข์ยาก ขาดแคลนนี่นะ บางทีจึง ประสบความสำเร็จ เพราะว่าต้องผ่านต้องผจญแบบฝึกหัดมากมาย ก็จึงเข้ม แข็ง แต่เพราะขาดเมตตา กรุณา มุทิตา ที่เป็นด้านความรู้สึก หรือด้าน emotion ที่ดี จึงมักจะเป็นคนแข็งกระด้าง แข็งแกร่ง เข้มเกรียม ก็เสียไป อย่างหนึ่ง

นอกจากนั้น เหตุผลที่ต้องมีข้ออุเบกขา ก็คือ สังคมมนุษย์จะอยู่ได้ ด้วยกฎ กติกา เพราะฉะนั้นสังคมที่หนักในอุเบกขา ไม่ค่อยเหลือวแลกัน

หย่อนในด้านเมตตา กรุณา มุทิตา ก็ต้องเน้นหนักในด้านกฎเกณฑ์กติกากลับเป็นหลัก ไม่งั้นสังคมก็อยู่ไม่ได้

ส่วนสังคมที่หนักในเมตตา กรุณา มุทิตา ก็ช่วยกันไป แต่ถ้าขาดอุเบกขา ก็อาจเลยเถิดกลายเป็นระบบอุปถัมภ์ ที่ช่วยเหลือกันส่วนตัว จนละเลยกฎเกณฑ์กติกาก็ตกเสียเลย ฉะนั้นจะพิจารณากันเป็นสังคมๆ ไปเลยก็ได้

มีสังคมที่เอียงสุดโต่งไป ๒ แบบ คือ

๑. สังคมที่เอียงไปทางความรู้สึก หนักในเมตตา กรุณา มุทิตา ขาดอุเบกขา ก็เป็นสังคมที่จิตใจดีงาม มีน้ำใจ อ่อนน้อม มีความสุข เอื้อเฟื้อไมตรี แต่ไม่เอาหลักเอาเกณฑ์ ละเลยกฎเกณฑ์กติกากลับ และไม่ค่อยเข้มแข็ง

๒. ส่วนสังคมที่หนักในอุเบกขา ขาดเมตตา กรุณา มุทิตา ก็อยู่ด้วยกฎเกณฑ์กติกากัน พวกนี้จะเข้มแข็ง และรักษากติกาได้ กฎหมายศักดิ์สิทธิ์ แต่แล้งน้ำใจ ตัวใครตัวมัน ว่าเหว เหงา เครียด เป็นโรคจิตกันมาก

ถ้าจับหลักนี้ไว้ ก็ใช้ได้หมดเลยทุกสังคม ข้อที่ขอย้ำคือ สังคมไทยก็เสียดุล เพราะว่าทั้งอุเบกขา ถึงขั้นไม่รู้จักรัก และมุทิตาก็อ่อน

ถาม: องค์ประกอบที่ ๓ คือ การตอบสนองอินทรีย์ แบบรู้สึกและรู้ และในส่วนของกระบวนการก็คือ ไตรสิกขา ที่เป็นศีล สมาธิ ปัญญา ตรงนั้น output ก็คือ ในส่วนที่เป็นภาวนา ๔ อันนี้ถูกต้องใช่ไหมคะ

ตอบ: ในการสรุป นั่นก็เป็นวิธีพูดที่ถูกต้องอย่างหนึ่ง ขออนุโมทนาด้วย

วันนี้คุยกันมานานจนเกินเวลาเยอะแล้ว จะต้องยุติ แต่ก็ขอถามนิดหน่อย เนื่องจากคณะนักวิจัยมาถามโดยเน้นเรื่อง “อารมณ” ก็จะมีเพิ่มเติมในเรื่องอารมณนั้น แต่จะพูดยาวก็ไม่ได้ คงพูดได้แค่เป็นหัวข้อและเป็นแนวทางที่จะหาความรู้กันต่อไป

ขอย้ำว่า คำว่า “อารมณ” ที่เราใช้กันนี้ เป็นคำเพี้ยนความหมาย ถ้าใช้คำไทยก็ใกล้กับคำว่า ความรู้สึก ถ้าจะใช้ศัพท์ทางธรรมก็เป็นเรื่องสภาพจิต หรือภาวะจิต คือเป็นเรื่องของจิตใจ

อารมณหรือสภาพจิตที่พึงประสงค์ คืออารมณฝ่ายบวก ซึ่งเป็นส่วน

หนึ่งของจริยธรรม (จริยธรรมในความหมายว่า ระบบการดำเนินชีวิตที่ดีงาม) และเพราะฉะนั้น ก็จึงเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของการศึกษา ที่จะพัฒนาคนให้มีชีวิตเป็นอยู่อย่างดีงาม

อารมณ์ฝ่ายบวก หรือสภาพจิตดีงามนั้น ในที่นี้ควรพูดถึงชุดที่สำคัญ ๒ ชุด คือ

๑. สภาพจิต หรืออารมณ์ฝ่ายบวก ด้านพัฒนาการทางสังคม
๒. สภาพจิต หรืออารมณ์ฝ่ายบวก ด้านพัฒนาการของชีวิต

สภาพจิตหรืออารมณ์เอื้อด้านสังคม

ชุดที่ ๑ อารมณ์ฝ่ายบวก ด้านพัฒนาการทางสังคม ซึ่งจะต้องสร้างหรือพัฒนาขึ้นมาให้ได้ เป็นคุณสมบัติประจำใจ ที่จะทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีงามกับผู้อื่น อยู่ร่วมสังคมอย่างสร้างสรรค์ และเป็นสุขร่วมกันทั้งด้วยตนเอง และกับผู้อื่น คือ

๑. **เมตตา** ในสถานการณ์ปกติ (ความรัก ปราบปรามดี มีไมตรี อยากรู้ให้คนอื่นเป็นสุข)

๒. **กรุณา** ในสถานการณ์ที่ผู้อื่นตกต่ำเดือดร้อน (มีใจพลอยห่วงใย ไวต่อความทุกข์ของผู้อื่น อยากรู้ช่วยให้เขาพ้นจากทุกข์)

๓. **มุทิตา** ในสถานการณ์ที่ผู้อื่นก้าวขึ้นสู่ความสุข ความดีงาม ความสำเร็จ (มีใจพลอยยินดีกับความดีงามความสำเร็จของเขา อยากรู้ส่งเสริมสนับสนุน)

สภาพจิต หรืออารมณ์บวกทั้ง ๓ นี้ เป็นปัจจัยให้เกิดพฤติกรรมที่ดีงามเกื้อกูลในความสัมพันธ์ทางสังคม พูดสั้นๆ ว่า เป็นปัจจัยแก่ศีล ทำให้ไม่เบียดเบียนกัน และเป็นเครื่องประสานสังคม โดยนำไปสู่การให้เพื่อแบ่งปัน (ทาน) การช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยวาจา (ปิยวาจา) และการบำเพ็ญประโยชน์ (อัตถจริยา)

สภาพจิต หรืออารมณ์บวกเหล่านี้ เกื้อหนุนการพัฒนาชีวิตของตนเองไปพร้อมกันด้วย โดยทำให้เกิดสภาพผ่อนคลายสงบสุขภายใน ทั้งกาย

และจิตใจ ซึ่งไปรวมศูนย์ที่สมาธิ ซึ่งเป็นภาวะอยู่ตัวเข้าสู่ดุลยภาพของจิต จึงจัดอยู่ในหมวดแห่งการศึกษาพัฒนาด้านจิตใจ ที่เรียกสั้นๆ ว่า สมาธิ (และเป็นวิธีปฏิบัติอย่างหนึ่งที่จะให้เกิดสมาธิด้วย)

ถ้าไม่มีสภาพจิต หรืออารมณ์บวก ๓ อย่างนี้ ก็จะไม่เกิดสภาพจิตฝ่ายตรงข้ามที่ไม่ดี ที่เป็นด้านลบ คือ ความหงุดหงิดขัดเคืองไม่พอใจ ความก้าวร้าว คุกคามอยากข่มเหงแก่งแย่งแค้น ความริษยาเห็นเขาได้ดีตนไม่ได้ ตามลำดับ

หรือไม่ก็อาจจะเกิดสภาพจิตฝ่ายลบอีกชุดหนึ่ง คือ แทนที่จะเมตตาาก็เกิดราคะหรือเสนาหา แทนที่จะกรุณา ก็เกิดความเศร้าใจหรือโทมนัส แทนที่จะมุทิตาก็ได้แคศึใจสมใจตัว (ไม่ใช่พลอยยินดีที่จะส่งเสริมเขา)

มีฉะนั้น ก็อาจจะเกิดสภาพจิตเฉยเมยด้วยโมหะ ที่เรียกว่า อุเบกขา ซึ่งเป็นอัญญาอุเบกขา คือเฉยใจ (เฉยไม่รู้เรื่อง-ไม่เอาเรื่อง-ไม่ได้เรื่อง) อันเป็นอารมณ์/ความรู้สึกฝ่ายลบ เป็นสภาพจิตที่ขาดการศึกษา ไม่พัฒนา

ถึงแม้จะมีสภาพจิตหรืออารมณ์บวก ๓ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา นั้น แต่อาจเกิดความผิดพลาดเป็นผลเสีย คือในทางสังคม อาจช่วยเหลือส่งเสริมสนับสนุนบุคคล แต่ทำให้ลำเอียงเสียความเป็นธรรม ละเมิดหลักการ ทำลายกฎเกณฑ์กติกา ตลอดจนช่วยเหลือไม่สมเหตุผล ทำให้บุคคลอ่อนแอพึ่งพาเป็นต้น และในด้านชีวิตของตนเอง ทำให้โศกเศร้าเสียใจ เป็นทุกข์ เมื่อไม่อาจช่วยเหลือเขาได้ตามที่ปรารถนา เป็นต้น

ดังนั้น สภาพจิตที่ดีหรืออารมณ์ฝ่ายบวก ซึ่งเป็นด้านความรู้สึกนั้น จึงต้องมาบรรจบกับด้านรู้ คือปัญญา โดยปัญญาที่รู้ความจริงความถูกต้อง เข้าถึงธรรม หรือกฎธรรมชาติ และรู้หลักการกติกาที่รักษาลังคมมนุษย์ จะมาจัดปรับให้เกิดสภาพจิตที่เป็นกลางลงตัวพอดี ไม่เอนเอียง และอยู่ตัวมั่นคง ซึ่งก็เรียกว่า “อุเบกขา” แต่เป็นอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญา เป็นสภาพจิตที่ทำให้สมดุลและสมบูรณ์ ครบชุดพรหมวิหาร ๔ คือ

๔. อุเบกขา ในสถานการณ์ที่ต้องรักษาธรรม คือหลักการ ความจริง ความดีงามถูกต้อง (วางใจเป็นกลาง เรียบ สงบนิ่ง ไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียง ให้ปัญญาทำหน้าที่ไปตามธรรม)

สภาพจิตอุเบกขาด้วยปัญญานี้ ทำให้รักษารธรรม และรักษาหลักการ กฎกติกาของสังคมไว้ได้ พร้อมทั้งรักษาจิตใจของตนเองให้สงบเข้าสู่ดุลยภาพโดยสมบูรณ์ อย่างที่ท่านเปรียบไว้ในแง่หนึ่งว่า เหมือนจิตใจของสารีผู้ เชี่ยวชาญช่างชั่งชั่งในการชั่งบรต มีความคล่องแคล่วและสงบสบายตลอดเวลา เมื่อนำรถเข้าสู่ทาง รถวิ่งตามความเร็วที่ต้องการแล้ว ก็นั่งสงบสบาย ใจนิ่ง แต่ไวและพร้อมตลอดเวลาที่จะแก้ไขความผิดปกติทุกอย่าง

สภาพจิตหรืออารมณ์เอื้อ ที่แสดงพัฒนาการของจิตใจ

ชุดที่ ๒ อารมณ์ฝ่ายบวก ด้านพัฒนาการของชีวิต หรือการพัฒนา ภายใต้นตนเอง เป็นสภาพจิตที่แสดงถึงความก้าวหน้าของจิตใจ ในการพัฒนา ชีวิตตามหลักไตรสิกขา หรือจะเรียกว่าในการปฏิบัติธรรมก็ได้ ซึ่งควรทำให้เกิดมีเป็นคุณสมบัติประจำใจของตน (เรียกว่า *ธรรมสมาธิ*) มี ๕ อย่าง คือ

๑. **ปราโมทย์** ความร่าเริง เบิกบานใจ

๒. **ปีติ** ความอิ่มใจ ปลอดปลื้มดีใจ (ในเรื่องที่ติงามเป็นธรรม)

๓. **ปีสัทธา** ความสงบเย็น ผ่อนคลาย (ตรงข้ามกับความเครียด)

๔. **สุข** ความคล่องสะดวกใจ ปราศจากสิ่งบีบคั้นติดขัดคับข้อง

๕. **สมาธิ** ภาวะที่จิตตั้งมั่นแน่วลงได้ อยู่ตัวสงบ อยู่กับสิ่งที่ติงาม ไม่มีอะไรรบกวน

ผู้ที่ปฏิบัติธรรมถูกต้อง คือก้าวไปในการศึกษาแท้ ที่เป็นไตรสิกขา จะมีสภาพจิตเหล่านี้ โดยเฉพาะข้อแรกคือปราโมทย์ จะเป็นตัวนำเริ่มแรก และเป็นปัจจัยส่งต่อให้เกิดข้ออื่นๆ ตามมา ท่านจึงเน้นให้รักษาสภาพจิตใจและปรุงแต่งจิตใจให้มี **ปราโมทย์** คือความร่าเริง เบิกบานใจ อยู่เสมอ (มีพุทธภาษิตว่า ผู้มากด้วยปราโมทย์จักบรรลุนิพพาน)

เมื่อมีอารมณ์บวกหรือสภาพจิตติงามชุดนี้ ก็จะแก้ไขและปิดกั้นโอกาส ไม่ให้เกิดสภาพจิตเศร้าหมอง หรืออารมณ์ฝ่ายลบต่างๆ โดยเฉพาะความซึมเศร้าเหงาหงอยหดหู่ (depression) ความเครียด (stress) ความกระวนกระวาย (anxiety) ความฟุ้งซ่าน (restlessness) ซึ่งเป็นปัญหาทางจิตที่

สำคัญของคนยุคปัจจุบัน

ถ้าพูดรวบรัด อารมณ์ฝ่ายลบ หรือสภาพจิตเลวร้าย ที่ก่อปัญหาและเป็นปฏิปักษ์กับอารมณ์ฝ่ายบวก ๕ ข้อข้างต้นนั้น ก็มี ๕ อย่าง เรียกว่า นิวรณ์ ๕ (สิ่งที่ครอบงำปิดกั้นจิต กดถ่วงจิตให้ไม่ก้าวหน้าและขัดขวางการพัฒนาปัญญา) ซึ่งก็ครอบคลุมปัญหาจิตใจที่พุดถึงเมื่อกี้ เช่น ความซึมเศร้า เป็นต้น นิวรณ์ ๕ คือ

๑. กามฉันทะ ความอยากไดโนนได้นี้ ติดใคร่ไฝหาสิ่งเสพ
๒. พยาบาท ความหงุดหงิด ขัดเคือง คับแค้น ชิงชัง ไม่พอใจ
๓. ถีนมิตฺตะ ความหดหู่ เชื่องซึม เหงาหงอย ง่วงงุน ท้อแท้
๔. อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่าน กังวล กลัดกลุ้ม รำคาญใจ
๕. วิจิกิจฉา ความลังเล เคลือบแคลง สงสัย ข้องใจ

เมื่อพัฒนาจิตใจก้าวหน้าไป มีสภาพจิต หรืออารมณ์บวก ๕ อย่างข้างต้น ก็จะพ้นไปจากนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ โดยเฉพาะจิตจะเป็นสมาธิได้ต่อเมื่อนิวรณ์ ๕ นี้หมดหายไป หรือพูดกลับกันว่า เมื่อไม่มีนิวรณ์ ๕ นี้ จิตก็จะเป็นสมาธิ

เมื่อทำจิตให้เป็นสมาธิได้ ถือว่าเป็นการพัฒนาด้านจิตใจที่บรรลุผลสำเร็จ สมานินั้นจะเป็นศูนย์กลางการพัฒนาของคุณสมบัติทุกอย่างของจิตใจ และทำให้จิตเป็น “กัมมณีย์” คือ เหมาะแก่การใช้งาน ทั้งมีกำลัง เข้มแข็ง มั่นคง สงบสุข และผ่อนคลาย โดยเฉพาะเอื้อต่อปัญญา จึงเป็นบาทฐานของการก้าวไปในการพัฒนาปัญญาด้วย

เมื่อพัฒนาการทางจิต ทำให้เกิดสภาพจิตที่เป็นอารมณ์บวก ซึ่งเอื้อต่อปัญญาแล้ว การบรรจบประสานของด้านจิตกับด้านปัญญา ก็จะทำให้ปัญญาส่งผลต่อจิตใจอีก โดยปัญญาจะปลดปล่อยจิตให้เป็นอิสระ และทำให้เกิดสภาพจิตอุเบกขา ซึ่งทำให้จิตอยู่ตัว มีดุลยภาพอย่างที่ดีแล้ว

สภาพจิต ๕ อย่างในชุดที่ ๒ นี้ เป็นชุดหลัก จึงอาจเกิดร่วมกับสภาพจิตหรืออารมณ์บวกชุดแรก (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ด้วย

ขอย้ำว่า จะต้องมองอยู่เสมอถึงหลักใหญ่กว่า อารมณ์หรือสภาพจิตที่ดีงามเหล่านี้ เป็นองค์ประกอบด้านจิตใจ (ด้านสมาธิ) อยู่ในระบบสัมพันธ์ของ

การดำเนินชีวิต ๓ ด้าน คือ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม (พฤติกรรมและการใช้อินทรีย์) คุณสมบัติทางจิต และความรู้-คิด-เข้าใจ ที่เรียกสั้นๆว่า **ศิลปะสมาธิ ปัญญา**

จะต้องไม่ลืมว่า ทั้ง ๓ ด้าน (ไตรสิกขา: ศิล สมาธิ ปัญญา) นั้น เป็นปัจจัยต่อกันในกระบวนการพัฒนาชีวิต หรือการศึกษา ที่จะช่วยให้ชีวิตเป็นอยู่หรือดำเนินไปได้อย่างดี เป็นจริยะ หรือมรรค อันประเสริฐ

ความคิดทางจิตวิทยา ที่แยกส่วน และคลุมเครือ

เนื่องจากวิชาการต่างๆ ที่เล่าเรียนและใช้งานกันเวลานี้ เป็นไปตามแนวคิดของตะวันตก เมื่อยกเอาแนวคิดอื่นอย่างพุทธศาสนาขึ้นมาพูด จึงต้องระวังความสับสนปนเปที่นำไปสู่ความเข้าใจยากหรือเข้าใจผิด

จึงขอตั้งข้อสังเกตบางอย่างไว้ เกี่ยวกับลักษณะของความคิดความเข้าใจของชาวตะวันตก ในเรื่องสภาพจิตหรืออารมณ์/ความรู้สึกต่างๆ นี้ ซึ่งจะช่วยให้เกิดวิธีมองที่ทำให้เข้าใจหลักธรรมทางจิตง่ายขึ้น

ประการแรก จิตวิทยาตะวันตก แต่เดิมมาสนใจเฉพาะ negative emotions คืออารมณ์หรือสภาพจิตด้านลบ เพราะจิตวิทยาตะวันตกนั้นพัฒนาขึ้นมาจากการทำงานแก้ปัญหาและดูแลรักษาผู้ป่วยทางจิต จึงเอาสภาพจิตหรืออารมณ์ด้านลบเป็นจุดเริ่ม และเอาสภาพจิตของมนุษย์ปุถุชนทั่วไปเป็นมาตรฐานหรือเป็นจุดหมาย คือพยายามแก้ไขปัญหาของคนไข้โรคจิต ให้หายป่วยกลับมาเป็นอย่างคนทั่วไป ไปที่ถือว่าปกติ

ต่อมา เมื่อจิตวิทยาตะวันตกนั้นพัฒนามากขึ้น ก็หันมาสนองความต้องการของมนุษย์ในสังคมตะวันตกนั้น ซึ่งปรารถนาจะมีชีวิตอย่างดีที่ประสบความสำเร็จ ในยุคอุตสาหกรรม และยุคธุรกิจอุตสาหกรรม

พัฒนาการในขั้นนี้ ทำให้แม้แต่คำว่า “จิตวิทยา” เอง บางทีมีความหมายเป็นการใช้วิธีการทางจิตใจเพื่อให้บุคคลนั้นสำเร็จความมุ่งหมายของตนเอง หรือเป็นความหมายเชิงธุรกิจ เช่น คำว่า “คนนี้มีจิตวิทยาดี” “เขาพูดมีจิตวิทยา” “ยิ้มอย่างมีจิตวิทยา” หรือ “อย่ามาจิตวิทยากับฉันนะ”

ส่วนในทางพุทธศาสนา ถือว่า มนุษย์ปุถุชนธรรมดาทั่วไปนี้ยังบกพร่อง จะต้องพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น ให้เป็นอริยชน หรืออารยชน จนกระทั่งเป็นพระอรหันต์ จึงเอาสภาพจิตหรืออารมณ์ของคนทั่วไปเป็นจุดเริ่ม และตั้งสภาพจิตของพระอริยะเป็นจุดหมาย

นอกจากนั้น ถือว่า เรื่องสภาพจิต/อารมณ์นั้นอยู่ในระบบการดำเนินชีวิตที่มีความเป็นจริงของมันเองตามธรรมชาติ การพัฒนาสภาพจิต หรือพัฒนาการทางอารมณ์ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการพัฒนาชีวิตที่ดั่งงามทั้งระบบ ซึ่งมีความสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยในระบบของมันเอง ความดั่งงามสมบูรณ์ของระบบการดำเนินชีวิตนั้นเป็นจุดหมายของมันเองโดยธรรมชาติ และวัดผลได้โดยธรรมชาติ

โดยนัยนี้ การมีอารมณ์/สภาพจิตที่ดี จึงมิใช่เป็นการพัฒนาทางจิตใจ เพื่อสนองแนวคิดค่านิยมของสังคม แต่สภาพจิตที่ดีจะเกี่ยวพันและพ่วงมากับความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดั่งงามเอง ตามกฎธรรมชาติของความสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยแก่กัน ดังนั้น สภาพจิตหรืออารมณ์บวกจึงวัดด้วยมาตรฐานความสัมพันธ์ที่เป็นจริงในธรรมชาติของมันเอง และเป็นจุดสนใจของพุทธศาสนาแต่ต้น

ประการต่อไป สืบเนื่องจากประการแรกนั่นเอง จิตวิทยาตะวันตกจึงมองความหมายของ positive emotions หรืออารมณ์ฝ่ายบวกต่างจากพระพุทธศาสนา เช่น เขามองว่า ambition (มักแปลกันว่าความทะเยอทะยาน) เป็น positive emotion เพราะเกี่ยวพันต่อการสร้างความสำเร็จของบุคคล (เช่น เกียรติยศ ความยิ่งใหญ่ ความมั่งคั่ง ตลอดจนความสำเร็จตามแนวคิดเชิงธุรกิจ หรือแนวคิดวัตถุนิยม อย่าง success culture ของอเมริกัน) ทำให้คนคึกคักมีกำลังที่จะทำกิจกรรมหรือทำงานการเพื่อให้ตนบรรลุผลสำเร็จที่ว่านั้น

ในกรณีอย่างนี้ จิตวิทยาตะวันตกจับเอาแค่ความสำเร็จตามค่านิยมหรือแนวคิดของสังคมนั้นๆ และบุคคลนั้นๆ เป็นเกณฑ์วัด ไม่ได้มองที่ความดั่งงามของชีวิต ล้นดีสุขของสังคมนั้นๆ และความดำรงอยู่ด้วยดีของระบบแห่งธรรมชาติทั้งหมดโดยรวม ซึ่งควรจะเป็นจุดหมายที่แท้จริงของอารยธรรมมนุษย์ และเป็นเกณฑ์วัดความเป็น positive ที่แท้

แยกส่วนออกไป ต้องให้แต่ละอย่างชัดเจน

แยกแล้วต้องโยงได้ ให้เห็นความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัย

อีกประการหนึ่ง เป็นที่รู้และยอมรับกันว่า อารยธรรมตะวันตกในช่วง ๒๐๐-๓๐๐ ปี ที่ผ่านมานี้ เจริญมาตามแนวคิดแบบแยกส่วน เจาะลึกละเอียดลงไปเป็นจุดๆ เรื่องๆ ไม่เป็นระบบสัมพันธ์แบบองค์รวม

ยิ่งกว่านั้น ถ้าพิจารณาให้ดี จะเห็นว่า ความคิดแยกส่วนของตะวันตกก็จำแนกได้ผลเฉพาะในด้านรูปธรรม คือเด่นทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นด้านวัตถุเท่านั้น แต่ในเรื่องนามธรรม การวิเคราะห์จำแนกแยกแยะของตะวันตกยังพรัวคลุมเครือ ไม่ต้องพูดถึงว่าจะมองเห็นความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยที่โยงส่วนเฉพาะนั้นๆ กับส่วนอื่น

ขอย้อนไปยกคำว่า ambition ขึ้นมาพิจารณาเป็นตัวอย่างอีกครั้ง ความจริง ที่ฝรั่งว่า ambition เป็น positive emotion หรืออารมณ์บวกนั้น ก็ไม่ใช่ผิดเสียทีเดียว แต่ปัญหาอยู่ที่ว่า ตะวันตกมองคลุมเครือและเพ่งไปด้านเดียว

คำว่า ambition นั้นเอง มีความหมายกำกวมและคลุมเครือ คือไม่ใช่หมายถึงความทะเยอทะยานใฝ่หาเกียรติยศความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ และความสำเร็จเพื่อตัวเอง หรืออย่างเห็นแก่ตัวเท่านั้น เพียงแต่ชาวตะวันตกไม่แยกในที่ที่ควรจะแยก และมีความโน้มเอียงที่จะมองความหมายตามความเคยชินทางวัฒนธรรมแห่งการแสวงหาความสำเร็จของตน

แทนที่จะแปล ambition ว่าความทะเยอทะยาน ก็อาจจะแปลว่าความใฝ่สูง ความใฝ่ทำการที่ยิ่งใหญ่ให้สำเร็จ สิ่งที่ปรารถนาจะทำนั้นอาจเป็นความสำเร็จเพื่อตนเองก็ได้ หรืออาจจะเป็นความสำเร็จแห่งงานสร้างสรรค์เพื่อสังคมหรือมนุษยชาติก็ได้ เรื่องนี้ฝรั่งไม่แยก แต่ทางพุทธศาสนาแยกชัด

ถ้าพูดด้วยภาษาแบบพุทธ ก็อาจแยกเป็น ambition แบบตัณหา-มานะ (อยากได้-อยากมี-อยากเป็น-อยากยิ่งใหญ่-อยากเอาเพื่อตน) กับ ambition แบบฉันทะ-เมตตากรุณา (อยากรู้สัจธรรม-อยากช่วยเหลือ-อยากทำการสร้างสรรค์-อยากทำให้ทั้งโลกเป็นสุข)

นักรบยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ยกทัพไปรุกรานแย่งชิงดินแดน หาความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ ก็ทำด้วย ambition แต่มหาบุรุษบางคนก็อาจทำงานยิ่งใหญ่เพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชาติ ด้วย ambition อีกแบบหนึ่ง

พระเจ้าอโศกมหาราช ยกทัพไปทำสงครามรุกรานดินแดนอื่น ฝรั่งเศสก็ว่าพระเจ้าอโศกมี ambition ต่อมาพระเจ้าอโศกทรงเห็นโทษของการเบียดเบียน ทรงละเลิกสงคราม หันมาส่งเสริมการเผยแผ่ธรรม เพื่อสันติสุขของมวลมนุษย์ ตำราฝรั่งก็เรียกว่าเป็น ambition (ดู “Ashoka’s edicts,” *Encyclopaedia Britannica*, 1999)

พระคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ในชุด พุทธธรรม ๑๘ ประการ คือ **ทรงมีฉันทะไม่ลดถอย** จึงไม่ทรงมีความระย่อหรือถดถอยเลย ในการบำเพ็ญพุทธกิจ เพื่อสร้างประโยชน์สุขแก่ชาวโลก เมื่อจะอธิบายพระคุณสมบัตินี้ด้วยภาษาอังกฤษ ก็อาจจะประสบความยากลำบากในการหาคำศัพท์ภาษาอังกฤษมาใช้ เพราะไม่มีคำที่จะแยกความหมายได้ชัดเจน

เมื่อพิจารณาตามหลักพระพุทธศาสนา ambition ที่จะเป็นอารมณ์บวก ก็ต้องเป็นความใฝ่ดี การมีพลังจิตใจที่มุ่งจะสร้างสรรค์ทำประโยชน์แก่โลกหรือแก่มนุษยชาติ

ส่วน ambition ในความหมายว่าทะเยอทะยานปรารถนาความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ของตน ย่อมเป็นความเห็นแก่ตัว เป็นสภาพจิตอกุศล หรือเป็นอารมณ์ฝ่ายลบ มันเป็นอกุศลหรือฝ่ายลบ เพราะโดยธรรมชาติของมันเอง ไม่เกื้อกูลต่อชีวิตจิตใจ ทำจิตให้ไม่สบาย คับแคบ เป็นปัจจัยให้เกิดความขุ่นมัว เศร้าหมอง และความเครียด เป็นต้น (ไม่ต้องพูดถึงผลในเชิงสังคม เช่น การแย่งชิง เบียดเบียนกัน) จัดเข้าในประเภทความโลภ ตัณหา และมานะ

ถ้าจะแยกส่วน ก็ต้องขอความสัมพันธ์ให้หายซับซ้อน ไม่ใช่เพียงแยกเฉือนออกไปๆ ให้กลายเป็นยิ่งสับสน

ในกรณีทั่วไป ความโลภหรือเห็นแก่ตัวก็ไม่ใช่นำไปสู่ความสำเร็จ เพราะความโลภเป็นความอยากได้ มีใจอยากทำ ถ้ามองแค่ตัวความโลภ ที่

อยากได้ คนจะหาทางได้ (โดยไม่ต้องทำ) จึงนำไปสู่การลักขโมย แย่งชิง การทุจริต การขอ การรอรับ การอ้อนวอน เป็นต้น

ความโลภนั้นจะนำไปสู่การกระทำให้เกิดผลสำเร็จ ต่อเมื่อมีปัจจัยตัวอื่นมาประสาน คือมีการวางเงื่อนไข เช่น ระบบกติกาของสังคมว่า “ต้องทำจึงจะได้” หรือจะได้ต่อเมื่อทำ พร้อมทั้งมีการบังคับใช้กติกาหรือกฎหมายอย่างคึกคักดีลิทธิ์ เพื่อให้แน่ใจว่าต้องทำจึงจะได้ ไม่มีทางหลบเลี่ยง

ในเมื่อคนทั่วไปเป็นปุถุชน ยังมากด้วยความโลภ ก็จึงต้องมีการบริหารสังคม โดยจัดวางระบบเงื่อนไขให้มันคงรัดกุม เพื่อแปรความโลภให้เป็นปัจจัยแก่การทำงาน

(คนไทยดูเหมือนว่าไม่ชอบความคิดที่ซับซ้อน จึงไม่ชอบฟังคำสอนเชิงปัญญาจากพุทธศาสนา ในขณะที่ตะวันตกเก่งในการจัดตั้งระบบเงื่อนไข โดยไม่ต้องรู้เข้าใจหลักความจริงนี้ เพราะประสบการณ์ในภูมิหลังแห่งการดิ้นรนต่อสู้ของสังคมของเขาผลักดันให้เป็นไป)

ในเวลาเดียวกัน มีมนุษย์จำนวนหนึ่ง แม้จะไม่มาก แต่มีความอยากรู้อยากเห็นที่จะทำการสร้างสรรค์ มนุษย์พวกนี้ถึงจะไม่ได้ ก็ทำ เพราะอยากทำ มิใช่อยากได้ สภาพจิตนี้เรียกว่าความอยากทำ คือฉันทะ

มนุษย์จำนวนน้อยพวกนี้แหละ คือตัวจริงของผู้สร้างสรรค์อารยธรรมโลก ผู้บริหารสังคมจะต้องจับตา และวางมาตรการส่งเสริมสนับสนุน (ใช้วิธีการต่างจากที่ใช้กับพวกโลก)

สภาพจิตอื่นๆ อีกหลายอย่าง ฝรั่งเศสก็แยกไม่ออกกระหว่างบวกกับลบ โดยสภาวะของธรรมชาติ เขามองความเป็น positive หรือ negative แต่ในเชิง conventional

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือความสงสัย เมื่อมองคลุมเครือแบบฝรั่ง ก็อาจจะพูดว่าความสงสัยนี้ดี เพราะผลักดันให้คนค้นหาความรู้ ทำให้เกิดความเจริญทางวิชาการหรือเจริญปัญญา ทำให้พุทธศาสนาจึงว่าความสงสัยไม่ดี (เป็นนิรวณ้อย่างหนึ่ง) จะไม่ให้สงสัยหรืออย่างไร

เรื่องนี้จะต้องแยกแยะให้ชัด เช่น พูดถึงธรรมชาติของความสงสัย

ตอนหนึ่ง และพูดถึงวิธีปฏิบัติต่อความสงสัยอีกตอนหนึ่ง ซึ่งจะเข้าใจชัดเจน
ความสงสัยแคลงใจ ที่ว่าเป็นสภาพจิตฝ่ายลบ ก็เพราะโดยธรรมชาติ
ของมัน เมื่อเกิดขึ้นแล้ว มันจะรบกวนจิต ทำให้ไม่สงบ ไม่สงบ แม้กระทั่ง
ว่าวุ่น อันนี้เป็นธรรมชาติของมัน จึงเป็นฝ่ายลบหรืออกุศล

ส่วนในวิธีปฏิบัติ เมื่อเป็นฝ่ายลบ หรืออกุศล ก็ต้องกำจัด แต่จะกำจัด
อย่างไร ก็ต้องกำจัดด้วยการทำให้รู้ หรือหาความรู้ ให้เห็นความจริง และหมด
ความสงสัย หมายความว่า เมื่อเกิดความสงสัย ไม่ให้ปล่อยไว้ แต่ให้แก้ไขด้วย
การหาความรู้ให้สิ้นสงสัย

ท่านไม่ได้ห้ามสงสัย ดังเช่นในกาลามสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไม่ให้
เชื่อง่าย พระองค์ตรัสถึงความสงสัยของพวกกาลามะนั้นว่า “ควรที่ท่านจะ
สงสัย ความสงสัยของท่านเกิดขึ้นในฐานะที่ควรสงสัย”

แต่เรื่องไม่ใช่แค่นั้น ปัจจัยที่ทำให้พยายามหาความรู้ ไม่ใช่ความสงสัย
แต่เป็นความอยากรู้ หรือความใฝ่รู้ ถ้าคนใดมีความใฝ่รู้ ความสงสัยจะเป็น
ปัจจัยกระตุ้นความใฝ่รู้ ให้ไปเพียรหาความรู้ ยิ่งมีความใฝ่รู้สูงมาก ความ
สงสัยก็จะกระตุ้นความใฝ่รู้ให้มีความกำลังในการที่จะเพียรพยายามมาก

แต่ถ้าคนไหนไม่มีความใฝ่รู้ พอเกิดความสงสัยขึ้น เขาก็ไม่เพียรพยายาม
หาความรู้ ได้แต่ปล่อยความสงสัยให้ค้างคาบงกชใจของตนอยู่อย่างนั้นเอง

ฉะนั้น สภาพจิตที่เราจะต้องพัฒนา คือความใฝ่รู้ หรืออยากรู้ ไม่ต้อง
ไปพัฒนาความสงสัย เมื่อพัฒนาความใฝ่รู้ขึ้นมาแล้ว กระบวนการแห่งเหตุ
ปัจจัยจะทำงานของมันเอง ความสงสัยเกิดขึ้นเมื่อใด ก็กระตุ้นให้ความใฝ่รู้
นั้นทำงาน คนใฝ่รู้จะเพียรหาความรู้ จนกว่าจะกำจัดความสงสัยให้หมดสิ้นไป

หลักการนี้เรียกว่า อกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ถ้าแยกชอย ก็ต้อง
จำแนกให้เห็นความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยอย่างนี้ด้วย

อนึ่ง ขอให้สังเกตว่า เรื่องราวด้านจิตใจหรือนามธรรมนี้ วิชาการฝ่าย
ตะวันตกมักแยกชอยแบบกระจัดกระจาย ส่วนในพระพุทธศาสนา หลักธรรม
ต่างๆ ที่จำแนกออกไป จะเห็นว่าพระพุทธเจ้ามักตรัสแสดงไว้เป็นชุดๆ โดยมี
ลำดับหรือความสัมพันธ์เชิงระบบที่เป็นเหตุผลในการที่จะจัดเป็นชุดๆ อย่างนั้น

Emotional Intelligence และ EQ

เวลานี้ คนไทยกำลังตื่นไปด้วยกับเรื่อง EQ ซึ่งก็คือว่าตามฝรั่ง ที่พาคนทั่วโลกติดอยู่กับ IQ มาหลายทศวรรษ มองลึกลงไปก็คือความก้าวหน้าของความคิดแบบแยกส่วน

แต่ก่อนโน้น ฝรั่งอยู่กับ moral หรือ ethic ของศาสนา ต่อมาวิทยาศาสตร์เจริญ ศาสนาเสื่อมอิทธิพล คนก็หันมาเน้นเรื่องปัญญาในด้านความคิดเหตุผล จึงมาขึ้นชมกับ intelligence ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญในการสร้างความก้าวหน้าและความสำเร็จของยุคสมัยนั้น

แต่เวลานี้ คนซักจะผิดหวังหรือซักจะเบื่อหรือล้ากับการหาความสำเร็จในการทำงานหนัก เปลี่ยมาเน้นเรื่องความสุขและความสำเร็จเชิงสังคมและธุรกิจ ก็ก้าวมาเห็นความสำคัญของสภาพจิตหรืออารมณ์ คือ emotion

มองในแง่ดี การก้าวหน้าของความคิดแบบแยกส่วนนั้น ก็ทำให้ใกล้เข้ามาสู่ระบบความสัมพันธ์แบบองค์รวม แม้จะโดยไม่รู้ตัว ดังจะเห็นว่า ในความคิดเรื่อง EQ นั้น ไม่ใช่พูดเฉพาะเรื่อง emotion อย่างเดียว แต่พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างอารมณ์ หรือ emotion นั้นกับเขาวนปัญญา และพฤติกรรมทางสังคมไปด้วย ซึ่งก็คือเฉียดระบบศีล-สมาธิ-ปัญญา เข้ามา

ตอนนี้เราก็เพียงระวังว่าอย่าติดอยู่กับคำศัพท์ว่า emotion เดียวจะแยกส่วนติดอยู่แง่เดียวอีก จะใช้ศัพท์อย่างไรก็ให้เข้าใจตระหนักถึงระบบความสัมพันธ์แบบองค์รวมของพฤติกรรม-จิตใจ-ปัญญา ไร้อัดเวลา ถ้าสามารถหาถ้อยคำที่แสดงความสัมพันธ์ทั้งระบบนี้มาใช้แทน EQ ของฝรั่งได้ก็ยิ่งดี (เดิมเรามีคำที่พอหาได้ เช่น ภาวิต-, วินิต-, ทันทภูมิ แต่ลือกับคนยุคนี้ยากหน่อย)

เคยมีท่านที่มาปรึกษาหาหรือคำไทยสำหรับ emotional intelligence ก็ได้คิดไว้สำหรับเลือกหลายคำ เช่น *ปรีชาเชิงอารมณ์ เจตวิหัตต์ เจตโกศล* ฯลฯ ส่วนคำว่า EQ ก็คงใช้แบบเทียบเคียงกับ IQ ถึงจะบัญญัติคำอะไรขึ้นมา คนก็คงนิยมเรียกทับศัพท์ว่า *อีคิว* อยู่นั่นเอง

เรื่องนี้ ขอบใจไว้พอเป็นข้อพิจารณากันเท่านี้ก่อน